

Kárpát-haza SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2023/ 2. szám

BALIZS DÁNIEL

Etnicitás és szuburbanizáció – Helyi közösségi stratégiák
többnemzetiségű közegben

EGYED ILDIKÓ – ZSIBÓK ZSUZSANNA

Gazdaság szerkezet és munkatermelékenység két Kárpát-medencei
regionális központban: az alapozó gazdaság feltárása

BORBÁNDI ERIK

A katolikus vallás székelyföldi jelenlétének történeti háttere

CSIPAK ALISZ – RITTER KRISZTIÁN

A csókai települési értéktár vizsgálata a fejlesztési lehetőségek
szemszögéből

Kiadja a Nemzetstratégiai Kutatóintézet

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2023/ 2. szám

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2023/ 2. szám

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE 2023/ 2. szám

A Kárpát-medencei magyarságkutatás interdiszciplináris szakmai folyóirata

KIADJA A NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET

1054 Budapest, Nagysándor József utca 8.

Felelős kiadó: Szász Jenő

Szerkesztőbizottság

Bali János, Bakk Miklós, Benedek József, Csata Zsombor, Farkas György,
Hajdú Zoltán, Kovály Katalin, Lampl Zsuzsanna, Magyar Zoltán, Nagy
Benedek, Nagy Imre, Péntek János, Péti Márton, Pozsony Ferenc, Rácz
Szilárd, Schwarcz Gyöngyi, Szilágyi Ferenc, Szoták Szilvia, Tóth Géza,
Török Ibolya, Tózsér Anett

Szerkesztő

Ress Boglárka

A szerkesztő munkatársa

Borbándi Erik

Tördelőszerkesztő

Nádas Zsófia

Nemzetstratégiai Kutatóintézet © 2023, Budapest

Minden jog fenntartva

A kötetben szereplő írások tartalma nem feltétlenül tükrözi
a kiadó álláspontját.

ISSN 2732-1789

TARTALOM

TANULMÁNYOK	6
Balizs Dániel Etnicitás és szuburbanizáció – Helyi közösségi stratégiák többnemzetiségű közegben	6
Egyed Ildikó – Zsibók Zsuzsanna Gazdaság szerkezet és munkatermelékenység két Kárpát-medencei regionális központban: az alapozó gazdaság feltárása	22
Borbándi Erik A katolikus vallás székelyföldi jelenlétének történeti háttere	33
Csipak Alisz – Ritter Krisztián A csókai települési értéktár vizsgálata a fejlesztési lehetőségek szemszögéből	62
RECENZIO	
Schwarcz Gyöngyi Határterületek és határátlépések: a szervezeti antropológia jelene – Recenzió Molnár Ágnes (szerk.) <i>Szervezeti antropológia. Elméletek és módszerek a formális szervezetek kutatásában</i> című művéhez	73
ABSZTRAKTOK	79

Borbándi Erik

Nemzetstratégiai Kutatóintézet

A katolikus vallás székelyföldi jelenlétének történeti háttere

Kárpát-haza Szemle, 2023 (2), pp. 33–61., 80–81.

DOI-azonosító: 10.64605/KHSZ.2023.2.03

A katolikus vallás székelyföldi jelenlétének történeti háttere

Erdély és ezen belül Székelyföld vallási térképében Csík, Gyergyó, a Kászonok és a Gyimesek földrajzilag összefüggő térsége sajátosan egyedi, kompakt katolikus tömböt alkot. Ez a tömb délről kiegészül a „háromszéki Szentföld”-nek nevezett vidékkel, valamint önálló kis-tömbként beszélhetünk a történelmileg Marosszékhez tartozó Felső-Nyárádmente ugyancsak „Szentföld”-nek nevezett térségéről. A történelmi Udvarhelyszékben a római katolikus települések elhelyezkedése nem egybefüggő, két egymástól külön álló településcsoportról azonban elmondható, hogy dominánsan római katolikus lakossággal rendelkezik. A római katolikus felekezet hívei vannak többségben a Székelyudvarhelytől északnyugatra, északra és északkeletre települt falvakban. Közülük több tisztán római katolikus lakosságú (Nyikómalomfalva, Székelylengyelfalva, Küküllőkeménfalva, Ülke, Bogárfalva, Szentlélek, Székelyszentkirály, Székelyfancsal Oroszhegy, Kápolnásfalva, Varság). Ez a felekezet van többségben az Udvarhelyszék nyugati szegletén elhelyezkedő, mára Maros megyéhez tartozó öt faluban: Székelyvéckén, Csöbön, Székelyszálláson, Szentdemeteren és Bordoson is. (MAGYAR 2015) Székelyföld katolikusai tehát – bár egységesen a Gyulafehérvári főegyházmegye alá tartoznak – földrajzi értelemben nem alkotnak egységes tömböt. Tanulmányunkban egyháztörténeti, vallásföldrajzi és néprajzi szakirodalmak felhasználásával azt próbáljuk megvizsgálni, miként volt jelen, milyen hatást gyakorolt az elmúlt évszázadokban a Székelyföld vallási életére a római katolikus vallás, illetve milyen tényezők befolyásolták annak földrajzi kiterjedését. Ezzel együtt rá szeretnénk mutatni a különböző katolikus többségű területek közötti hasonlóságokra és különbségekre is. Állításunk az, hogy nemcsak a tér van hatással a vallásra, hanem a

vallás is a térre. A környezet és a benne élők vallásosságának kapcsolatát történetiségében is vizsgálva tehát kettős kérdésfeltevésünk lehet: hogyan írható le ennek a dinamikus, állandó kölcsönhatásban lévő viszonyrendszernek a két pólusa, vagyis: van-e a Székelyföld földrajzi adottságainak hatása az itt élők transzcendens életére, illetve az emberi ráhatás nyomán hogyan formálódott a szakrális térhasználat a Székelyföldön?

Historical Background of the Presence of Catholic Religion in Szeklerland

In the religious map of Transylvania, and within it of Szeklerland, the geographically contiguous region of Csík, Gyergyó, the Kaszons and the Gyimes form a unique, compact Catholic block. This block is complemented from the south by the region known as the 'Holy Land of Háromszék', and the region of Upper Nyárádmente, historically part of Marosszék, also known as the 'Holy Land', can be considered a separate small block. In the historical Udvarhelyszék, the location of Roman Catholic settlements is not contiguous, but two distinct groups of settlements can be said to have a predominantly Roman Catholic population. Roman Catholics are predominant in the villages north-west, north and north-east of Udvarhelyszék. Several of them have a purely Roman Catholic population (Nyikómalomfalva, Székelylengyelfalva, Küküllőkeménfalva, Ülke, Bogárfalva, Szentlélek, Székelyszentkirály, Székelyfancsal Oroszhegy, Kápolnásfalva, Varság). This denomination is also in the majority in the five villages of Székelyvécke, Csöbön, Székelyszállás, Szentdemeter and Bordos, which are located in the western part of the Udvarhelyszék region and

now belong to Mures County (MAGYAR 2015). Thus, although they are united under the Archdiocese of Gyulafehérvár, the Catholics of Szeklerland do not form a united block geographically. In our study, we will use the literature on church history, religious geography and ethnography to examine the presence and influence of Roman Catholicism on the religious life of Szeklerland in the past centuries, and the factors that influenced its geographical spread. At the same time, we would like to point out the similarities and differences between the different Catholic-majority

areas. Our claim is that not only space influences religion, but also religion influences space. Thus, by examining the relationship between the environment and the religiosity of its inhabitants in its historical context, we can ask a twofold question: how can the two poles of this dynamic, constantly interacting system of relations be described, i.e.: does the geographical conditions of Szeklerland have an impact on the transcendent life of its inhabitants, and how has the use of sacral space in Szeklerland been shaped by human influence?

BORBÁNDI ÉRIK

A katolikus vallás székelyföldi jelenlétének történeti háttere

Bevezető

Erdély és ezen belül Székelyföld vallási térképében Csík, Gyergyó, a Kászonok és a Gyimesek földrajzilag összefüggő térsége sajátosan egyedi, kompakt *katolikus tömböt* alkot. Ez a tömb délről kiegészül a „háromszéki Szentföld”-nek nevezett vidékkel, valamint önálló kistömbként beszélhetünk a történelmileg Marosszékhez tartozó Felső-Nyárárdmentre ugyancsak „Szentföld”-nek nevezett térségéről. A történelmi Udvarhelyszékben a római katolikus települések elhelyezkedése nem egybefüggő, két egymástól külön álló településcsoportról azonban elmondható, hogy dominánsan római katolikus lakossággal rendelkezik. A római katolikus felekezet hívei vannak többségben a Székelyudvarhelytől északnyugatra, északra és északkeletre települt falvakban. Közülük több tisztán római katolikus lakosságú (Nyikómalomfalva, Székelylengyelfalva, Küüllökeményfalva, Ülke, Bogárfalva, Szentlélek, Székelyszentkirály, Székelyfancsal Oroszhegy, Kápolnásfalu, Varság). Ez a felekezet van többségben az Udvarhelyszék nyugati szegletén elhelyezkedő, mára Maros megyéhez tartozó öt faluban: Székelyvéckén, Csöbön, Székelyszálláson, Szentdemeteren és Bordoson is. (MAGYAR 2015) Székelyföld katolikusai tehát – bár egységesen a Gyulafehérvári főegyház-megye alá tartoznak – földrajzi értelemben nem alkotnak egységes tömböt. Tanulmányunkban egy-

háztörténeti, vallásföldrajzi és néprajzi szakirodalmak felhasználásával azt próbáljuk megvizsgálni, miként volt jelen, milyen hatást gyakorolt az elmúlt évszázadokban a Székelyföld vallási életére a római katolikus vallás, illetve milyen tényezők befolyásolták annak földrajzi kiterjedését. Ezzel együtt rá szeretnénk mutatni a különböző katolikus többségű területek közötti hasonlóságokra és különbségekre is. Állításunk az, hogy nemcsak a tér van hatással a vallásra, hanem a vallás is a térre. A környezet és a benne élők vallásosságának kapcsolatát történetiségében is vizsgálva tehát kettős kérdésfeltevésünk lehet: hogyan írható le ennek a dinamikus, állandó kölcsönhatásban lévő viszonyrendszernek a két pólusa, vagyis: van-e a Székelyföld földrajzi adottságainak hatása az itt élők transzcendens életére, illetve az emberi ráhatás nyomán hogyan formálódott a szakrális térhasználat a Székelyföldön?

1. A székelyföldi katolicizmus háttere

1.1 A székelyek eredete és sajátos jogi státusa

Ahhoz, hogy megértsük, milyen közegbe „érkezett” a katolikus vallás majd’ egy évezreddel ezelőtt, fontos áttekintenünk néhány kérdést a székelyek eredetével kapcsolatban. Először is le kell szögezzük: *a székelyek eredete írásos emlékek híján homályba vész.* Eredetükre vonatkozóan a legkülönbélebb elméletek születtek, sőt születnek ma is. A hunoktól való

származás elmélete – mely leginkább a középkori krónikákra támaszkodott – évszázadokon át meghatározta a róluk való elképzeléseket. Anonymusnál a székelyek mint Attila király népe jelentek meg, akik Pannóniában csatlakoztak a magyar honfoglalókhoz. Kézai Simon is a hunok maradványaiként tekintett a székelyekre. (EGYED, 2006, 7. o.) Hermann Gusztáv Mihály mutatott arra rá, hogy a székelyek szkíta-hun származása az egész középkoron és kora újkoron át egyfajta történelmi axióma lett, azzal pedig, hogy a szkíta származás elmélete belekerült Werbőczy István 1517-ben megjelent Hármaskönyvébe, igen hamar el is terjedt Magyarországon, különösképpen Székelyföldön. Ezáltal nem meglepő az sem, hogy a benne írottak széles körben folklorizálódtak. (HERMANN, 2004, 9. o.) A hun származás elméletét tartotta meggyőzőnek Orbán Balázs is, így az ő munkáinak is betudható, hogy az elmélet még a 20. században is jelentősen befolyásolja a székelyekről való elképzeléseket és a székelyek saját identitástudatát. A székelységnek Szőcs János szerint sajátos vonása az Attila-hagyomány, „ez az egyetlen magyarsághoz csatlakozott néprész, amelynek hun származástudata volt”. (SZŐCS, 2009/1, 52. o.)

A hun-szkíta származáselmélethez képest viszonylag későn, csak a 18. században jelentek meg attól eltérő elméletek. Faschling Ferenc jezsuita szerzetes 1725-ben úgy vélekedett, hogy a székelyek a IV. Béla király által Erdélybe telepített *jászok* utódai. (HERMANN, 2004, 10. o.) Hunfalvy Pál az 1870-es években radikálisan fellépett a hun származás elmélete ellen és nyelvi bizonyítékokra támaszkodva a székelyek *magyar* eredetét és Magyarországról való áttelepítését hirdette. Felmerült továbbá a besenyő, kun, kabar, avar, bolgár, gepida és román eredetük lehetősége is. Vagyis elmondható, hogy a székelyeket csaknem minden olyan néppel származási kapcsolatba hozták, amely Erdélyben élt a honfoglalás előtt, vagy amellyel a magyarság a népvándorlás korában találkozott.

Mindezek nyomán napjainkban tudományos körökben három jelentősebb vélekedés létezik a székelyek eredetére nézve: 1. A kettős honfoglalás elmélet, mely a *késő avarok* utódainak tekinti őket, 2. a *magyar* származás lehetősége, illetve 3. egy *török eredetű*, a honfoglalás előtt a magyarokhoz csatlakozott katonai segédnéptől való eredeztetés (HERMANN, 2004, 10. o.). Többségben vannak tehát azok az elméletek,

amelyek a székelyek eredetét a magyarokétól némileg vagy teljesen eltérőnek látják. Mindezt azért érdemes hangsúlyozni, mert ez a „másféle eredet-tudat” folklorizálva és mitologizálva (mondák, legendák, mesék, szimbólumok formájában) végső soron bekerült a székelység kollektív tudatába. Hermann szerint a „székelyek ragaszkodása szittya-hun gyökereik elismeréséhez” megmagyarázta és legitímálta a székelyeknek mint csoportnak a magyarságon belüli *kiváltságos státuszát* (HERMANN, 2003, 25. o.)

A saját eredettudat mellett a másik fontos vizsgálandó elem a székelységgel kapcsolatban az *ennek az etnikumnak viszonylagos zártsága*. A történészek többségének véleménye szerint a székelyek a 12. század közepétől kezdve foglalták el a ma Székelyföldnek nevezett területet, letelepedésük a 13. század első felében fejeződött be. Ismert, hogy a székelyek letelepedésükkor törzsi-nemzetségi szervezetben éltek, amely nemekre és ágakra oszlott, ennek néhány nyoma egyes székely vidékeken sokáig megfigyelhető volt. Legtovább Marosszéken, ahol még a 16. században is nemekre és ágakra bontva rotációs rendszerben történt a tisztségek betöltése. (HERMANN, 2004, 10. o.) A honfoglalást követő legelső szervezeti forma az ún. tízesek rendszere volt, ennek hatását a településszerkezetre, a közösség-integráló formáit Ambrus Tünde kutatásában a 21. században is létezőnek és élőnek találta Csíkbán. (AMBRUS, 2012)

A letelepített székelyek elsődleges feladata a keleti határ védelme volt. A magyar királyság célja az volt, hogy a határvédelmet egy olyan népesség biztosítsa, amely egységesen szervezett, kiváltságai által jól összekovácsolt és katonai feladatokra alkalmas. Ez a katonailag megszervezett, zárt közösség történelme során sajátos önkormányzatiságot alakított ki magának. Természetesen a székely önkormányzat és szabadság, az „ősi előjogok”, amelyekre később annyit hivatkoznak a székelyek, korántsem jelentett teljes autonómiát és szabadságot. „A szék csak részben volt önálló; egyébként a székely közösség szerkesztését képezte, azaz a központi hatalommal és egyéb hatóságokkal nem közvetlenül, hanem a „székely nemzet” nevében lépett kapcsolatba. A székely univerzitás tehát kezdetben kifelé úgy érvényesült, mint egységes vármegye, mint osztatlan ispánság, tekintet nélkül a kebelében létrejött tagozódásra. A székely nemzet közös dolgait a nemzetgyűlés

intézte, ezt a székelyföldi viszonylatban központi fekvésű Udvarhelyszéken tartották.” (HERMANN, 2004, 11. o.) A közösségi kiváltságok és személyes szabadság védeltsége ellenére a feudalizációtól Székelyföld sem volt mentes. A feudalizálódás folyamata korlátozottan ugyan, de már a 13. század végén elkezdődött. „A kezdetben egységes székely társadalom rétegződése elmélyült, kiemelkedett a székely főnépek és lófők kiváltságos rendje, szemben a közszekelyekkel és a szolgasorba jutott rétegekkel. Bár a székelyeknél a folyamat némileg megkésett, a XIV. század második felében, még inkább a XV. század elején a tagolódás már a feudális társadalomra jellemző struktúra egyes jellemvonásait viseli.” (DEMÉNY, 1976, 16. o.) „Előbb egy belső rétegződés megy végbe, melynek során kialakul a székelyek – első ízben 1339-ben említett „három rendje”. Ez valójában három, a hadi kötelezettségek teljesítési módja tekintetében különböző társadalmi kategóriát jelöl: a főemberek (seniors). A lóháton hadakozó lófők (primpili) és végül a gyalogos közszekelyek (communitas). A communitas szabad népessége – labilis vagyoni helyzetéből következően – ki van téve a két felsőbb rend jobbágyszerző igyekezetének.” (HERMANN, 2004, 12. o.) A 15. század második felétől kezdve azonban a „székely szabadság” már fokozatosan válságba került, a térségben megjelentek a vármegyékre jellemző szokásos – a földbirtokos nemesekre és a szabadságukat vesztett jobbágyokra bomlott – társadalmi rétegződés elemei is. Ez a válság később, a 16. század második felében véres konfliktusokhoz vezetett. Ennek fő oka a székely kiváltságok legfőbb „csereeszközének”, a hadászati erőnek az értékcsökkenése volt. A székelyek ugyan „ösi jognak” tartották kiváltságos státusukat, amit nem csupán a katonai szolgálatuk indokol, hanem ennél „ősibb és szentebb” törvények is, de uralkodói szemmel nézve mindez – a csökkenő székely hadiszolgáltatások idején – nem feltétlenül volt elégséges a kiváltságok legitimálásához. A székelyek tudatában voltak annak, hogy kiváltságaikat a katonai szolgáltatásaik megbízhatóságával tudják fönntartani, ezért belső törvényekkel vigyáztak arra, hogy az egyének betartsák hadi kötelezettségeiket és rendkívül szigorúan (házrombolással és száműzetéssel) büntették azokat, akik nem vállalták vagy elmulasztották a katonai kötelezettségeket. (EGYED, 2006, 52. o.)

Az 1557–58-as országgyűlés a közszekelyeket adózásra kötelezte, ez alól csak a főnépeket és a lófők egy részét mentesítette. (EGYED, 2006). A elszegényesedési folyamatok a közszekelyek sorában ahhoz vezettek, hogy sokan nem tudták a hadba vonulás költségeit előteremteni, ez viszont a szabadság elvesztésével, az „önkéntes” jobbágysorsba való kerüléssel járt együtt. (DEMÉNY, 2006, 37. o.) Az 1562-es székely lázadás leverése a közigazgatási autonómia nagyarányú korlátozásához vezetett. (HERMANN, 2004; PÁL-ANTAL, 2003; DEMÉNY, 1977; EGYED, 2006). János Zsigmond fejedelem véres megtorlással és két vár, az udvarhelyi „Székely támadt” és a háromszéki „Székely bánja” várak felépítésével nyomatékossította a székely felkelés kudarcát. A felkelést követő segesvári országgyűlés kiterjesztette a királyi jogot Székelyföldre, a primor és lófő rendeket a vármegyei nemességhez hasonló jogokkal és kötelezettségekkel ruházta fel, a volt gyalog rendű székelységet pedig fejedelmi jobbágyokká nyilvánította. Az országgyűlés a továbbiakban megváltoztatta az eddigi székelyföldi bíraskodási rendszert, csökkentette a székek szerepét és növelte a fejedelem tisztségviselőinek joghatóságát. (EGYED, 2006, 99–100. o.)

A Báthoryak korszaka sem hozott kedvező változásokat a székelyek számára, akik ezért rendre a Báthoryak azon ellenfeleivel szövetkeztek, akik cserébe harci szolgálataikért megígérték számukra szabadságjogaik elismerését. Amikor pedig Báthory Zsigmond törökök ellenei havasalföldi hadjáratába – a fejedelem szabadság-ígéretére – több mint 20 000 székely ment el és járult hozzá döntő módon a csata sikeréhez (DEMÉNY, 1977; EGYED, 2006, 112–113. o.), a hadjáratból visszatérőknek azzal kellett szembeesülniük, hogy a székely földesurak nem tettek eleget a fejedelmi ígéretnek. Ezt felkelés követte, majd Báthory Zsigmond részéről véres megtorlás. (DEMÉNY, 1977, 73. o.) Mindezek az események hozzájárultak ahhoz, hogy a székelyek 1599 őszén Mihály vajda hadához csatlakoztak. Az újabb szabadságjogok sem voltak azonban a maradandóak, hiszen a császári hadak, szövetkezve az erdélyi és székely nemességgel, erősebbnek bizonyultak a vajdánál, akit 1601 augusztusában Basta emberei megöltek.

A 15. századtól kezdődően a 16. század végéig tartó időszak tehát a székely társadalom rendkívül válságos időszaka volt. Ez idő alatt székelység nem

csupán kifelé került konfliktushelyzetekbe, hanem a közösségen belül is erősödött a megosztottság, az elszegényedés. A szabad községek a jobbágyokéhoz hasonló függőségi viszonyba sodródtak. „Arra kényszerültek, hogy tömegesen alávessék magukat a személyes privilégiumaikat az ország uraival sikeresen megerősített primoreseknek. A XVI. században a kollektív jogok fokozatos felszámolásához vezető felkelések következményeként a székely rend társadalmilag átrétegződött.” (IMREH, 1973, 10. o.)

Bethlen Gábor határozott intézkedései – a székely szabadságjogok egy részének visszaadása, a katonai kötelezettség előírása azonban már nem tudták visszafordítani ezt a folyamatot. A 17. század végére már ritka volt az a falutípus, amelyet a három rendű (szabad) székelység népesített volna be, a falvak nagy részében létrejött a nagybirtok, és a szabadok mellett jelentős társadalmi réteget alkottak a jobbágyok és zsellérek is. (EGYED, 2006, 150. o.)

A 18. század első évtizedeiben megerősödő erdélyi Habsburg-uralom még éppen találja a székely faluközösséget: őrzi szerkezetének múltbeliségét, még mindig az ősi törvények szerint igazgatják életüket. (IMREH, 1973, 11. o.) A Diploma Leopodium még biztosította a székely székek kivételezett státusát, de „a központi hatalom kezdettől fogva arra törekedett, hogy a privilégiumok inkább jelképpé váljanak” (HERMANN, 2003, 63. o.) A Diploma előírásaival szöges ellentétben már 1711-ben adózásra kötelezték a katonai rendeket. Ezzel végérvényesen kivívták a székelyek ellenérzéseit, akik nemesi rangjuk elvesztéséért és a jobbágyokkal való egy szintre kerülésért értelmezték a megadóztatást. (EGYED, 2006, 182. o.) A székelyek konokul ellenálltak a korabeli központi modernizációs törekvéseknek, ősi kollektív kiváltságaik és szabadságjoguk védelme olyan tragikus helyzetekbe sodorta őket, mint a madéfalvi veszedelemként elnevezett vérengzés.

A székelyek szervezett ellenállását ugyan sikerült megtörni, a tiltakozásaik azonban Mária Teréziát követően is folytatódtak. „A székelyek II. József minden intézkedését bírálták. Önkormányzati rendszerük és társadalmi kiváltságaik védelmében (akárcsak Mária Terézia idejében) most sem tudtak felhozni egyebet, mint „scithiai” eredetű ősrégi előjogaikat.” (HERMANN, 2004, 17. o.) Mintegy fél évszázaddal később az 1848-as változások már a székely rendi nemzet

megszűnését jelentették, ugyanakkor a „modern magyar nemzet szerves részét képező székely közösség” megszületését is. Az 1876-os közigazgatási reform – amely véglegesen megszüntette a székely székeket és vármegyei rendszerbe integrálta őket – visszafordíthatatlanul megszüntetett minden jogi-közigazgatási különbséget a székelyek és vármegyei magyarok között.

Tánczos Vilmos megállapítása szerint, aki a 20. század nagy változásainak hatását vizsgálta a székely közösségi életformára, Trianon után a technikai civilizációval együtt jelentkező bizantin típusú társadalomszervező erők hatására felszámolódtak azok a megtartó formák, melyek a hagyományos közösségek erejét, ellenálló képességét is jelentették. (TÁNCZOS, 1993, 10–11. o.) „A valamikor halhatatlanoknak hitt megtartó formák nem bírták ki a XX. századi erőszakos történelmi-társadalmi változásokat. Ha a székely társadalomfejlődést nem töri derékba egy bizantin típusú államhatalom, ha nem kerül sor a kollektivizálásra, az életformát megváltoztató iparosításra, akkor talán az ősi hagyományok szervesen beépülhettek volna egy korszerűsödő székely társadalom életébe. Így viszont újra meg újra anakronizmusokra, ellentmondásos társadalmi magatartásokra, közösségi szkizofréniákra bukkanunk.” (TÁNCZOS, 1993, 12. o.)

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a székelyek egykori kiváltságai az évszázadok során fokozatosan „elkoptak”. Ebben éppúgy szerepet játszottak külső hatások, mint a belső tényezők. Az viszont tagadhatatlan, hogy a székely kiváltságok megszűnése ellenére is fennmaradt a székelység körében egy sajátos, részben éppen a korábbi kiváltságos helyzetükön alapuló *identitástudat*, melyet a következőkben vizsgálunk meg.

1.2 Székely identitás, székely habitus, székely táj

„1848 nyomán váltak a székelyek a magyar nemzet részévé” – állítja Pál-Antal Sándor történész. (PÁL-ANTAL, 2000) A Szócs Lórántnak adott interjúban ezt mondja: „A legeslegfontosabb 1848-hoz köthető tény, hogy a székelyek a forradalom eszméjével való azonosulásuk nyomán lemondtak a különálló székely nemzet eszméjéről, hisz addig a székelység egy külön rendet képviselt Erdélyben. Teljesen

összekovácsolódtak a magyar nemzettel, annak szerves részévé váltak.” (Szócs, 2012) Ennek ellenére kétségkívül létezik egy élő, a többségi magyarságtól elkülönülő székely identitástudat. Hermann Gusztáv Mihály meglátása szerint ez a regionális öntudat hasonlít a magyarországi hajdúk, palócok, vagy a Romániában élő mócok identitástudatához, de ez semmiképpen sem annyira erős, mint „például egyes francia tartományok (Burgundia, Bretagne, Elzász, Lotaringia) markáns nyelvi-nyelvjárási jegyeiken és történeti gyökereken nyugvó csoport-tudata”. (HERMANN, 2003, 5. o.) Ugyanakkor látható, hogy a 2000-es évek óta a Székelyföldön zajlik egy nagyon határozott, markáns és többszintű székely identitás-építési folyamat, melynek része a székely szimbólumok (zászló, himnusz, rovásírás) egyre elterjedtebb használata, a Székelyföld autonómiaigényének gyakoribb hangoztatása, a „székely termék” és „góbé termék” márkanevek bevezetése vagy a székely nyelvjárási sajátosságok kiemelése (pl. székely–magyar szótár megjelenése). (FEJES, 2014)

Ennek a székely identitásnak szerves része a *katolikus identitás*. Fejes Ildikó mutat rá, hogy a vallásosság erőteljes megnyilvánulása a hétköznapokban, a vallásos szimbólumok elterjedt használata, a vallásos helyszínek kiemelt szerepe (lásd pl. a Csíksomlyói Kegyetemplomot) is hozzátartoznak a székelység kollektív azonosságtudatához. A vallásosság tehát nem csupán társadalmi legitimitással bír, hanem a vallásosság és a vallás gyakorlása társadalmi elvárás-ként is jelentkezik a térség lakóinál. (FEJES, 2014)

A székely identitás formálásában meghatározó volt a két világháború közötti időszak. Az impériumváltást követően a szinte teljes egészében székelymagyar kultúrájú régióban abszurdnak és érthetetlennek tűnt az új román vezetés, közigazgatás és tanügyi rendszer. Ebben az időszakban születtek meg azok a tipikus székely figurák, akik Tamási Áron és Nyíró József irodalmi szereplőiből váltak a magyar és székely mentalitás sztereotipikus közkedvelt alakjaivá. Sajátos módon a kisebbségbe kerülő erdélyi magyarság körében kiteljesedő transzilvanizmus sem tudta teljes mértékben integrálni a székelységet. Az „erdélyi lélek” elsősorban irodalmi megfogalmazása mellett megjelenik az attól különböző „székely lélek” ideáltípusa is. Ravasz Lászlónak 1932-ben, a Hittelben megjelent tanulmánya, a Székely Lélek egyértelműen

kifejezi a székelyek eme különállóságát. „A székely más, mint a magyar, nem úgy, mintha idegen volna tőle, vagy kívül esnék rajta, hanem úgy, hogy a magyarság fogalmán belül különös és egyéni tulajdonságok szövődése. Még azt sem lehet mondani, hogy az erdélyi és a székely lélek azonos.” (RAVASZ, 1932) Ravasz több olyan tényezőt sorol fel, ami szerinte a székelységet megkülönbözteti a (volt) vármegyei magyaroktól: az eltérő eredet, a székelység különálló és egységes társadalma, amely „kifele arisztokratikus”, „befeled demokratikus”, a sajátos, egyidejűleg katonáskodó és önellátásra berendezkedő életmódja, rendkívüli kezűgyessége és technikai érzéke. Mindezek mellett feltűnik egy, a székely identitás-ban a továbbiakban jelentős szerepet kapó, szinte megszemélyesített „székely sors”. „Bármely imperium parancsolt felettük, az nekik csak vér, könny és veríték-adót jelentett. Őket sohasem védte senki, őket mindig magukra hagyták s mindig megfeledeztek róluk addig, amíg ismét szükség lett reájuk.” (RAVASZ, 1932) A „székely sors”, a „végzet” motívuma végérvényesen beékelődött a székelységről alkotott és a székelységnek önmagáról alkotott sztereotípiáiba, s máig jelentős részét képezi a hétköznapi és az ünnepi narratíváknak egyaránt.

A székelyek „mátságát”, különbözőségét a velük érintkezők egyértelműen érzékelik. Vöő Gabriella a következőképpen összegzi a székelyekről alkotott képet: „A székelyt a magyar köztudat általában érdekes embertípusnak tartja; egy kicsit hóbortos, de agyafúrt, ravasz embernek, akit a maga sajátos életfilozófiája megkülönböztet bizonyos mértékig a többi embertől, nyelve is komikusnak tűnik, de megvan benne a kellő intelligencia és erő, hogy kritikus helyzetekben felülkerekedjék”. (Vöő, 1983, 189. o.) A külvilág által alkotott kép mellett létezik ennek egy másik típusa is: amit egy közösség vagy nép – esetünkben a székelység – önmagáról alkot, hogy ezzel a jellemzéssel különítse el magától a külvilágot. Természetesen a külső és belső típusú sztereotípiák nem függetlenek egymástól. Ezek a mentális képek – a székelyek esetében különösen – kölcsönösen hatnak egymásra. A szűkszavú vagy furfangos eszű székely képe pl. egyidejűleg külső és belső sztereotípiá, még akkor is, ha a székelyek a hétköznapi életben tulajdonképpen meglehetősen szeretnek és tudnak fecsegni, és ha minden vélt vagy valós

furfangosságuk ellenére is nagyon sokszor becsapottnak, kijátszottak is érzik magukat. Ugyanakkor Vöö Gabriella szerint a „közösségi egyéniség” megléte, formálódása és folytonos újjászületése magának a közösségnek az identitásához tartozik, ezt nem veszítheti el anélkül, hogy „hogya bele ne olvadna egy másik társadalmi, etnikai csoportba, amelynek erősebb az egyéni karaktere”. (VÖÖ, 1983, 8. o.)

Fejes Ildikó szerint a térségnek a határ-, perem-, „gyepü”-jellege mély nyomot hagyott az itt élők kultúrájában, hiszen a székelység társadalomszerkezetét eredetileg nagymértékben az határozta meg, hogy határvédésre, állandó katonai feladatok ellátására telepítették őket ide, kiváltságok fejében ugyan, de a nyugati világ egyik keleti határszakaszának őrzését bízták rájuk. (FEJES, 2014)

Ugyancsak Fejes Ildikó mutatott rá, hogy a székelyekről alkotott kép nem csupán jellegzetes emberi tulajdonságokból rakódik össze, hanem része annak egy „szent hegy” is. Noha a székelyeknek csupán egyik része lakik a Hargita hegység egyik vagy másik oldalán (a csíkiak és gyergyóiak, valamint az udvarhelyiek egyik része) és noha Székelyföldön vannak még a Hargitával összevethető magas hegyek (Lakóca, Nagybagyos), a székelység nemzeti szimbólumként is számon tartható „szent hegyévé” mégis a Hargita vált. A Hargita „népszerűségéhez” nyilvánvalóan hozzájárult Tamási és Nyíró is, akik többnyire a Hargita „rengetegébe” helyezték műveik cselekményét. Szereplőik nem csupán otthonosan mozognak a Hargita világában, hanem szinte mitológikus kapcsolatba kerülnek vele. (FEJES, 2014) A Hargita szakralizálódása tehát megint csak egy olyan elem, amely szervesen beépült a székelyek kereszténység (katolicizmus) által formált identitástudatába.

A Fejes Ildikó által „csíki áhítat”-nak nevezett érzés, ami a térségbe érkezőt a táj láttán többnyire magával ragadja, ha nem is írható le egyikőnnyen, sejtésszerűen kitapintható az itt élők lelki világában. „A természet tisztelete és szeretete, az ezzel való szerves együttélés, az ettől való függés és létbizonytalanság az Isten-közelség lelki alapkörnyezetét teremthetik meg.” (FEJES, 2014) A csíki táj „olvasatakor” mindennek nyomán számos vallásosságra utaló jelet találunk. A Csíki-medence keleti irányultságú templomok sorozatát tárja szemünk elé, ezek a táj

látványának legfontosabb elemei. De ugyanúgy részei ennek a látványnak a keresztek, csengettyűk, faharanglábak. Ezen a vidéken a tájékozódás, a térelváltás, a centrum megjelölésének legfontosabb eszközei vallásos szimbólumok. Ambrus Tünde kutatásai szerint Csíkban ma is a szakrális térhasználat elemei állnak az itt élők mentális térképének legfontosabb helyein. (AMBRUS, 2012, 125. o.) Csíkban általánosnak mondható az otthonokban a szent tárgyak, képek jelenléte – a lakberendezés elmaradhatatlan kellékei, a ház, lakás megszentelése pedig gyakorlatilag elmulaszthatatlan. Mindazonáltal nem állunk messze a valóságtól, ha azt állítjuk, ezek a Csíkra vonatkozó megállapítások Székelyföld összes katolikus vidékére vonatkoztatva megállják a helyüket.

Valójában Székelyföldnek két „szent” hegye is van. A Hargita elsősorban a nemzeti identitás szimbólumaként szakralizálódott, a Csíksomlyó mögött emelkedő Kis- és Nagysomlyó, valamint a közöttük húzódó tér, a „nyereg” viszont egyértelműen vallásos üzenetet hordoz. Ez nem csupán Csík, hanem egész Székelyföld és talán Erdély legtöbb vallásos karakterrel és szakrális tulajdonsággal felruházott hegye. (FEJES, 2014) Itt ezen a hegyen és nyeregben teljesedik ki a szakrális térhasználat legmeghatározóbb térségi eseménye is, a százezres tömegeket vonzó csíksomlyói pünkösdi búcsú.

1.3 Csíksomlyó spiritualitása és a Napbaöltözött Asszony

Csíksomlyóra évszázadok óta tömegesen zarándokolnak az emberek, miközben nincsen olyan egyetemes érvényű, azaz a lokalitástól és a hagyománytól eltekintő teológiai magyarázat, amely ezt a kegyhelyet a többi magyar és nem magyar Mária-kegyhely közül kiemelné. Az ún. „Csíksomlyó-jelenséget”, tehát azt, hogy *miért* özönlenek ma is Csíksomlyóra a katolikus és nem katolikus zarándokok, teológiai szempontból nehéz megmagyarázni. Mi lehet hát Csíksomlyó valódi titka? Tánzos Vilmos szerint Csíksomlyó titka a hely spiritualitásában rejlik, és ezt – mert másként nem tehetünk – népi spiritualitásnak kell neveznünk.

A székelyföldi katolicizmus történeti vizsgálata során megkerülhetetlen kérdés: mit jelentett és mit jelent ma a székelységnek a csíksomlyói Szűz Mária (Babba Mária) tisztelete, amelynek alapja az ősidőkből

visszanyúló Boldogasszony-kultusz. A csíki székelyek és a csángók pünkösdkor már évszázadok óta Csíksomlyóra zarándokolnak, hogy napkeltekor tiszteletüket fejezzék ki Szűz Mária, a Napbaöltözött Asszony előtt, akinek 2 méter magas, egyetlen darab hársfából faragott szobra ott áll a kegytemplomban. A csíksomlyói Szűz Mária tisztelete nagyjából egyidős a ferencesek 15. századbeli letelepedésével, de van olyan elmélet is, mely szerint a kereszténység felvétele óta ő a székelyek védőszentje. Annyi biztos, hogy az első csíksomlyói templom védőszentje a Sárlos Boldogasszony volt és már ekkor szokássá vált, hogy a Mária ünnepeken a hívek megjelentek a mai búcsú helyén. A templomba valamikor 1510 és 1520 között került a csodatevő Mária-szobor, melyről a legenda úgy tartja, hogy a mohácsi vész után szállt alá az égből, hogy figyelmeztesse a székelyeket a veszélyekre. Ha a szobor könnyeket hullatott, a székelyek tudták: harcra kell készülniük. A segítő Mária szoborhoz csodás gyógyulások, ima-meghallgatások történetei kapcsolódnak, erről a 18. századtól kezdődően vannak feljegyzések. A Napbaöltözött Asszony szobrát Batthyány Ignác erdélyi püspök 1798-ban hivatalosan is csodatevőnek nyilvánította. A katolikus teológia ugyan nem ismeri a „csodatevő Szűzanya” dogmáját, de a püspöki jelentés végül is szentesítette a hívek körében tapasztalható erős vallásos meggyőződést a csíksomlyói Mária csodatevő erejéről, és ezáltal mintegy dogmatizálta a csíksomlyói Napbaöltözött Asszony „csodatevő Mária” titulását. Ami különös, hogy Erdély régi Mária-szobrainak többségét – a gyulafehérvári Fehér Mária (Domina Alba), a vajdahunyadi Szűz Istenanya (Virgo Paurpera), a kolozsvári Szűzek Szűze (Virgo Virginum), a nagyszebeni Miasszonyunk (Domina Nostra), a fogarasi Védasszonyunk (Domina Patrona) szobrát – a történelem folyamán ugyancsak nagy tisztelet övezte, mégis egyedül a csíksomlyói Napbaöltözött Asszonyt ismerte el hivatalosan is csodatevőnek az egyház. (TÁNCZOS, 2010)

A csodatevő, segítő Máriába vetett hit megnyilvánulása, hogy a lábához érintett tárgyakat ereklyeként vitték haza a hívek. Nem véletlen, hogy 1916 őszén a román betörés elől tömegesen menekülő csíki székelyek éppen ezt a szobrot vitték magukkal Székelyudvarhelyre majd Kolozsvárra. Egy időszakban – egészen az 1960-as évekig – Máriát és a kis Jézust

a vallási ünnepeknek megfelelő liturgikus ruhába öltöztették. Tánczos Vilmos tanulmányában megállapítja, hogy a szobor a katolikus székelység szemében magával Szűz Máriával azonosul, tehát nem egyszerűen egy égi patrónust jelképező szimbólum, hanem a maga tárgyi valóságában is egy közösség égi pártfogója. „Az Égi Anya, a Csodatevő Szűzanya, a Patrona Hungariae eszméi felé (azaz az egyház intellektuális tantételei, Mária-dogmái felé) a katolikus székelyek szemében csak ezen a konkrét, mindenki által ismert vizuális ábrázoláson keresztül vezet az út, a mennyei ajtó csak a kegyszobor révén nyílik meg.” (TÁNCZOS, 2010, 4. o.) A népi gondolkodásban tehát a kép és a fogalom szétválaszthatatlanul egybefonódik.

A teológusok a Szeplőtelen Fogantatás dogmájának egyik történeti ábrázolását, a Napbaöltözött Asszonyt (Mulier Amicta Sole) látják a csíksomlyói kegyszoborban. A művészettörténészek az ábrázolás szépsége mellett azért is értékelik, mert ez Európa legnagyobb fából készült gótikus Mária-szobra. De a Mária lábához zarándokló egyszerű emberek mindenekelőtt a csodatevő Égi Édesanya jelenvalóságát érik-látják benne, és ruhadarabjaikat, imakönyvüket azzal a hittel érintik Mária lábához, hogy a rítus által maguk is megtelnek az általa közvetített égi erővel. A csíksomlyói Mária tisztelete azonban más miatt is nagy jelentőséggel bír: a nemzeti összetartozás kulturális szála is egyben, hiszen történetét tekintve a magyar Mária kultusz része.

1.4 A Tolvajos-tetői (nagyerdei)

csata legendája

A csíksomlyói búcsúnak a székelyföldi katolicizmusban betöltött szerepe kapcsán a Tolvajos-tetői csata kérdéskörével külön is érdemes foglalkoznunk, mivel – függetlenül attól, hogy a csata a valóságban megtörtént-e vagy sem – évszázadok óta erre az eseményre hivatkozva tartják meg a búcsút. A Miklós József által összeállított, 2004-ben kiadott Csíki lexikonban a csíksomlyói búcsúról szóló szócikk a következőket állítja: „A mostani pünkösdi búcsú kezdetét az 1567-es évre vezetjük vissza, amikor János Zsigmond erdélyi fejedelem egy 1566-ban kiadott rendelete értelmében Csík, Gyergyó és Kászón székeket is unitárius hitre szándékozott téríteni. A szerzeteseknek megparancsolták, hogy hagyják el Csíksomlyót,

de ők ezt megtagadták. A három medencébe küldött hittérítőket (a kilenc palántát) a nép kicsúfolta és elűzte. A fejedelem, Blandrata György udvari orvos befolyására elhatározta, hogy a vidék hithű lakosságát erőszakkal téríti át Dávid Ferenc hitére. Ekkor lépett színre István gyergyóalfalvi pap, aki tüzes szónoklataival arra buzdította a népet, hogy vonuljon Csíksomlyóra, a boldogságos Szűzanyához, és készüljön fel egy esetleges összeütközésre a fejedelem által az Udvarhely vidéki, már unitarizált falvak lakosságából toborzott haddal. A gyergyóalfalvi pap felhívásának óriási hatása volt, s így nemcsak a gyergyóvidéki, hanem a csíki falvak lakossága is Csíksomlyóra vonult. Itt szereztek tudomást arról, hogy a fejedelem hada már útban van Csík felé. Ekkor a férfiak hadrendbe sorakozva, rögtönzött fegyvereikkel elindultak a Hargita tolvajos-tetői átjárója felé, és az ún. Lónyugtató helyen megütköztek az ellenséggel. Ravasz taktikájuknak köszönhetően csakhamar szétverték és megfutamították János Zsigmond hadát, majd utána diadalittasan vonultak vissza Csíksomlyóra. Fegyverük hegyére nyírfaágakat tűztek, így vonultak be a csíksomlyói templom elé, ahol hálát adtak a Szűzanyának a segítségért, hogy meg tudták védeni őseik szent hitét. Ettől az évtől kezdve a székely katolikusok kereszteljékba szerveződve, minden pünkösdszombaton Csíksomlyóra vonultak.” (MIKLÓS, 2004)

A csíksomlyói búcsúnak fenti eredettörténetét az elmúlt száz évben többen is óvatos kritika tárgyává tették, így Rugonfalvi Kiss István debreceni (református) történész professzor (1939), Fodor Sándor csíksomlyói származású író (1979), Simén Domokos unitárius lelkész (1998) és Tódor Csaba (1999) is. Következtetésük egyértelműen az, hogy a hargitai csatáról szóló történetnek nincsen igazolható valóságalapja. Egymástól független gondolatmenetük a történeti körülmények mérlegelésén alapult, szövegek elemzésébe nem mentek bele. (MOHAY, 2005)

Mohay Tamás *A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás – Történet, eredet, hagyomány* című könyvében körüljárta a legendát, és az írott történeti források alapján arra a következtetésre jutott, hogy mivel a csíksomlyói pünkösdi búcsú eredetmítosza először csak a 18. század végén bukkan fel, vagyis az 1567-es, úgynevezett nagyerdei csatának a korabeli dokumentumokban nincs nyoma, a búcsú általánosan ismert eredettörténete nem egyéb, mint katolikus

egyházi értelmiségiek által irányított tudatos mítoszképzés. Olyan kulturális jelenség, amit az antropológiai irodalomban szerkesztett hagyományként vagy hagyományalkotásként kezelnek.

Ezt emelte ki Tánczos Vilmos néprajzkutató is Mohay Tamásnak *A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás – Történet, eredet, hagyomány* című könyvéről írt recenziójában. A *Keresztény Szó* 2009. augusztusi számában jelzi továbbá, hogy Mohay Tamás a búcsú eredetmítoszána keletkezését az 1770-es évekre teszi, és a mítosz keletkezésében döntő jelentőséget tulajdonít Losteiner Leonárd csíksomlyói ferences történész kéziratos történeti munkáinak, valamint az ugyancsak nagy műveltségű, csíkrákosi származású Cserey Farkas bécsi udvari tanácsos *Geographia Mariana Regni Hungariae* címmel idézett, 1780-ból keltezett, azóta elveszett könyvének. Ez utóbbi munkáról, amely a nagyerdei csata első magyar nyelvű leírását is tartalmazta, nagy valószínűséggel állítható, hogy voltaképpen nem is az akkortájt Bécsben élő Cserey Farkas, hanem az ő szilágykrasznai birtokán tevékenykedő ferences udvari káplán, P. Katona György munkája. Mohay Tamás művében gondos oknyomozó szemlélettel szól a 18. század végén megteremtődött mítosz további terjedéséről, arról, hogy a le nem zajlott nagyerdei csata története hogyan vált hivatkozási alappá a romantika századában, s maradt fenn mind a mai napig.

A legenda utóéletéhez hozzátartozik, hogy a Magyar Unitárius Egyház elnöksége több éven át közleményben emelt szót „az évente visszatérő hamis legenda ellen”, amely a csíksomlyói búcsú eredetét János Zsigmond 1567-es állítólagos hittérítő hadjáratához kapcsolja. 2018-ban kiadott közleményükben kiemelték: a jelzett esztendőben Erdély első fejedelmének nem volt ilyen jellegű hadjárata, az unitárius felekezet intézményesüléséről pedig nem is lehetett beszélni 1568 előtt. A Magyar Unitárius Egyház szerint a csíksomlyói búcsú felbecsülhetetlen értékét nem növeli egy hamis történethez való kapcsolása, ezért azt kéri a testvéregyházaktól, világi és egyházi előljáróktól, valamint a sajtó képviselőitől, hogy álljanak el János Zsigmond fejedelem és az unitárius felekezet történelmileg megalapozatlan bemutatásától. (SZEKERES, 2021) A konszenzusra való törekvést jelzi, hogy a csíksomlyói ferences rendház már 2017-es közleményében sem tett említést János

Zsigmondról, nem is hivatkozik a nagyerdei csatára, sem az unitáriussá vált János Zsigmond erőszakos térítésére. Igaz, az 1567-es évszámot mint kulcsdátumot továbbra is megőrizte.

Ugyan a nagyerdei csata története legenda, az azonban tény, hogy a reformáció megtorpanására valami módon valóban sor került Székelyföld közepén, és hogy ebben a katolikus székelység ellenállásának is döntő része volt. A csíksomlyói pütkösi búcsú századok óta ennek az ellenállásnak, a hithez való ragaszkodásnak győzelmi emlékünnepe – emelte ki Mohay Tamás említett művében. Mindehhez hozzátehetjük: *a csíksomlyói búcsú mára a székelyföldi katolicizmus legfontosabb ünnepe, egyben ez a legnagyobb hatással bíró „exportcikke”*. Csíksomlyó mostanra nemcsak székelység, hanem az egész magyarság nemzeti kegyhelyének számít, a pütkösi búcsú pedig a világ magyarságának közös ünnepe.

1.5 A reformáció ellenében

Ha a székelyföldi katolicizmus fennmaradását akarjuk vizsgálni, azt leginkább a reformáció térnyerésével szembeni küzdelmének bemutatásával tehetjük meg. A következőkben tehát ezt a folyamatot tekintjük át. Ahogy már korábban utaltunk rá, a terület sajátos zártsága és relatív nyitottsága egyszerre alakította az itt lakók felekezeti hovatartozását a 16. században, amikor a korábban egységes nyugati katolikus egyházhoz tartozást felváltotta a konfeszszionalizáció sokfelekezeti korszaka. A határain nyitott székelység a több irányban aktív gazdasági és személyes kapcsolatainak köszönhetően Luther fellépését követően hamar értesülhetett az új tanokról a szomszéd szász területek – főként Szeben városa – lakosságától. A mohácsi csatát megelőző években már bizonyosan állíthatjuk, hogy a reformáció jelen volt a székelyföldi területeken is. (BALOGH, 2017)

Az Erdélyben 1541 után lassan formálódó államiság a maga számos belső küzdelmével kifejezetten kedvezett a reformáció térnyerésének. A Habsburg uralkodótól és Bécstől való elszakadás az esztergomi érsekhez, a magyar egyházfőhöz fűződő erdélyi kapcsolatokat is lazította. 1542-ben meghalt Erdély püspöke, Statileo János, aki az egyházfegyelem és a struktúra legfőbb őre volt addig, és aki elkötelezett üldözője a reformátori eszméknek. Miután az ő helyét nem töltötték be, gyulafehérvári püspöki palotájából

uralkodói székhely vált. A kialakuló állam vezetője névleg a csecsemő János Zsigmond lett, aki helyett anyja, Jagelló Izabella és Fráter György váradi püspök hozták a döntéseket. Fráter György ugyan Statileo Jánoshoz hasonlóan irtani igyekezett az új tanokat, a kaotikus helyzet azonban kedvezett az új hit terjedésének. A szerzetesrendek egy része elmenekült, míg mások rendházai megromlottak. A katolikus egyház középkori struktúrái felbomlani látszottak.

A szászok földje felől érkező hatások elsősorban Háromszéken és Udvarhelyszéken éreztették a hatásukat, míg a magyar vármegyék hatása főként Marosszéken mutatkozott. Az mindenesetre bizonyos, hogy az 1550-es évek elejére sokan lehettek a székelyek közül is olyanok, akik elkötelezték magukat a reformok mellett. 1545 végén Gyalui Torda Zsigmond, a kiváló humanista, Luther barátjának, Philip Melanchtonnak a levelezőtársa azt írta egy levelében, hogy a Székelyföld egy része és Gyulafehérvár kivételével egész Erdély befogadta az evangélikus tanokat. Wittenbergből már a székelyek közé is érkeztek Luther és társai előadásait hallgató lelkészek, például Székely György 1549-ben Szentgericére és Király Boldizsár 1554-ben Szentgyörgyre. (ZOVÁNYI, 1986, 170–171. o.)

Az 1560-as évekig Erdélyben is lezajlott a konfeszszionalizációs folyamat, melynek betetőzéseként a tordai országgyűlés 1564-ben úgynevezett bevett vallássá tette a református felekezetet. Ugyanekkor döntést hoztak arról is, hogy segéllyel látják el a marosvásárhelyi református iskolát, ami a környék legjelentősebb iskolájává vált. Országgyűlési döntés született arról is, hogy azok a gyülekezetek is tarthattak papot egy településen és használhatták a templomot, amelyeknek a tagjai kisebbségben voltak. Mivel a Székelyföldön ekkor még sok katolikus közösség volt a településeken többségben, és ezek 1563-ig egyedül használták az adott község vagy város templomát, ezzel megnyílt a lehetőség a reformátusok számára ott is gyülekezeteket alapítani, ahol csak kisebbségben voltak. A katolikus papság helyzetét tovább nehezítette a kolozsvári országgyűlés rendelkezése, amiben 1565-ben megszüntette a protestáns lelkészek számára a cathedraticum nevű adó fizetési kötelezettségét. (POKOLY, 1904)

Az 1566. november-decemberi szebeni országgyűlés elrendelte a bálványimádónak tartott felekezetek

kitiltását az országból, ami a katolikus papság és a katolikus egyház teljes ellehetetlenítését jelentette. Ez azonban nem jelentette a katolikus hívek elleni támadást is. Bár a számuk csökkent, de éppen a Székelyföldön maradtak a legnagyobb számban továbbra is. (BALOGH, 2017) Sőt, helyzetük némiképp javult is, miután János Zsigmond fejedelem 1571-es halálát követően az országgyűlés egy katolikus uralkodót választott meg Báthory István személyében. Báthory, aki 1575-ig vajdának címezte magát, uralma első éveiben a további hitújítás megállítására és a katolikusok megerősítésére törekedett, miközben tiszteletben tartotta a már protestánsokká lett közösségeket is. Így uralkodása alatt valódi multikonfeszszionális társadalom jött létre Erdélyben. Ekkorra a Székelyföldről már kiszorulóban volt az evangélikus felekezet, viszont nagy teret nyertek a reformátusok és az unitáriusok, és több székben, így Csík-, Gyergyó- és Kászonszékben, Udvarhelyszékben és Háromszéken tartották magukat a katolikusok is.

1579-től kezdve azonban Báthory támogatásával egy határozott és sokszor erőszaktól sem mentes katolikus misszió vette kezdetét a jezsuita rend Erdélybe költözésével. A jezsuiták első bázisa Kolozsmonostor, majd pedig Kolozsvár volt, ahol iskolát alapítottak, ami hamarosan 150-200 diákkal működött, közöttük székelyekkel is. (MOLNÁR, 2009, 25. o.) Az iskola és a jezsuita szerzetesek, ha egyelőre a Székelyföldön nem is tudtak aktívan megjeleníteni, megerősítették a diákok felekezeti tudatát és sokak katolizálását érték el. (BALOGH, 2017) Mindazonáltal az 1590-es évek elejére a jezsuiták minden buzgalma ellenére is a reformátusság megerősödése volt jellemző a Székelyföldön. Színvonalas iskolák működtek Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Sepsiszentgyörgyön, valamint Kézdivásárhelyen. Mind papjai, mind intézményei, mind pedig a hívei számát tekintve a református a legnagyobb felekezetté vált a Székelyföldön is.

A nyolcvanas évek folyamán megindult jezsuita térítést némileg megakasztotta Báthory István halála és az utód, Báthory Zsigmond nagykorúsítása feltételeként a jezsuita rend kitiltása Erdélyből. Emellett egy pestisjárvány miatt a kolozsvári jezsuiták többsége meghalt. A majd' egy évtizedes jezsuita tevékenység Erdélyben azonban a székelyek között, ahol a legtöbb katolikus volt, több erőszakos

cselekményt generált. Az unitáriusok egyik fészkének számító Udvarhely kapitánya a katolikus Mindszenti Benedek lett, aki határozottan és erőszakot használva kezdte visszaszorítani a protestánsokat a székben. Székelyudvarhelyen a katonáival mindkét templomból kizárta a reformátusokat és a jezsuitáknak adta. A Székelyföldön belüli katolikus restauráció központja Mindszenti Benedek révén Udvarhelyszék, valamint a katolikus és frissen katalizált székely főurak udvarai és birtokai lettek. A jezsuiták térítő munkája hatására Udvarhelyen többségbe kerültek a katolikusok és a súlyukat akkor is megőrizték, amikor a 17. században református fejedelmek uralták Erdélyt. Székelyudvarhely mellett, északra és északnyugatra 17 településen ugyancsak sikerült megerősíteni a katolikusokat. (BALOGH, 2017)

Az erdélyi protestáns rendek a 17. századi országgyűléseken megpróbálták a katolikusok vallásgyakorlatát minél szűkebb keretek közé szorítani. Ezt változó sikerrel tehették, függően attól, hogy ki volt az aktuális fejedelem. Az országgyűlési határozatokat, amelyek például a katolikus püspökök és a jezsuiták kitiltásáról, egyes településeken a katolikus hitélet beszüntetéséről intézkedtek, a fejedelmek egyéni vérmérsékletüknek, protestáns küldetésstudatuknak és az erőviszonyoknak, tehát az erdélyi katolikus főurak súlyának és Erdélynek a Habsburgokhoz fűződő viszonyának megfelelően igyekeztek végrehajtani. Nehezítette a katolikusok helyzetét, hogy a 17. század folyamán Erdélynek nem volt rezideáló katolikus püspöke. A Náprágyi Demeter 1601-es elűzése után a király által kinevezett és a pápa által meg nem erősített, úgynevezett választott püspökök egy kivétellel nem jöttek soha Erdélybe. A püspök tartós hiánya az egyház széttűlésének legbiztosabb útja, ezt csak némiképpen ellensúlyozta az az – egyházjogilag egyébként abszurd – intézkedés, hogy a fejedelmek Bethlentől kezdve (1618-tól) vikáriusokat neveztek ki, akik püspöki joghatósággal kormányozták az egyházmegyét. A püspököt azonban ez az intézmény – nem lévén joga bizonyos egyházi ténykedésekhez és nem bírván semmilyen vagyonnal – nem pótolhatta. A helyi hierarchiában a vikárius alatt az egyes székely székeknek a helyi papság által választott fősperesei álltak, akiknek a világi papok, licenciátusok és hívek egyházfegyelmi téren való felügyelete volt a feladata. (MOLNÁR, 1994)

Az egyház széttörlésének a kortársak által is legtöbbször szóvá tett jele volt az, hogy az erdélyi világi papság zöme – megfelelő papképzés és egyházi hierarchia híján – csekély tudással rendelkezett és házasság nélküli életet élt. Ennek az – inkább későközépkorra jellemző – állapotnak a megszüntetésére a megújulni szándékozó római katolikus egyház már a 16. század közepétől kezdve óriási erőfeszítéseket tett. Elsődleges célja egy jól képzett, példás életű és természetesen coelebs papság kialakítása volt, hiszen a katolikus reformot csak egy megfelelő szintű klérussal lehetett végrehajtani. Az erdélyi helyzet legneuralgikusabb pontja tehát éppen a papság csekély száma és igen alacsony szellemi-erkölcsi színvonala volt. A meglévő papi gárdával ugyanis a Tridentinum szellemének bevezetéséről szó sem lehetett, ugyanakkor, ha ők se lettek volna, a székely katolikus falvak jó része protestáns prédikátort hívott volna. A székely „ágyas” papokkal mind a csekély számú coelebi világi pap, mind pedig a ferences és jezsuita szerzetesek sokszor konfrontálódtak, ilyenkor pedig a fejedelem mindig a concubinatusban élők pártján avatkozott be a vitába. Hasonlóképpen szükségmegoldásnak számítottak a licenciátusok, akik mint világi emberek a paphiány miatt az egyes plébániákat vezették, ám tevékenységük csupán a legelemibb vallási igények – az evangélium felolvasása, temetés és keresztesítés – kielégítésére szorítkozhatott.

Ebben a helyzetben az egyház természetes szövetségesére, a székely katolikus nemességre támaszkodott. A papság és a katolikus országgyűlési nemesség együttesét 1640-től kezdve hívják Status Catholicusnak (a későbbi Erdélyi római katolikus Status), amikor is megkapták I. Rákóczi Györgytől a vikárius jelölésének jogát. (BOCHKOR, 1911; BOGA, 1923) A világmisziók szervezésével foglalkozó pápai hivatal, a Sacra Congregatio de Propaganda Fide érdeklődését már alapítása (1622) után rögtön felkeltette a protestantizmus szorításában élő erdélyi katolikus egyház helyzete. Az egyetlen folyamatosan működő, a székelység vallási életében rendkívüli szerepet betöltő szerzetesi intézmény, a magyarországi szalvatoriánus ferences rendtartományhoz tartozó csíksomlyói kolostor a 17. század elejére komoly válságba került. Az erdélyi katolikusok szempontjából kulcsfontosságú kolostorba a Kongregáció először kapucinusokat akart telepíteni, majd a felső-ma-

gyarországi minorita missziós prefektúra alapításával egyidőben erdélyi minorita missziós prefektusokat is nevezett ki, akik azonban nem jutottak be Erdélybe. Az erdélyi katolikus főurak ösztönzésére mind a szalvatoriánus provinciából érkeztek új rendtagok, mind pedig a bosnyák provinciális küldött négy ferencset. Ez utóbbiak Mikházán építettek maguknak kolostort, s legkiválóbbjukat, Szalainai Istvánt a Kongregáció 1636-ban az erdélyi misszió prefektusává nevezte ki. Tisztségét kisebb megszakítással haláláig, 1653-ig viselte. (1654-ben rendelte utódjával a Propaganda Kongregáció Damokos Kázmért.)

Itt kell szólnunk a Kongregáció által egyházlátogatási céllal kiküldött Szalainai István 1638-as jelentéséről, mely nemcsak az erdélyi egyház- és művelődéstörténetnek, hanem a demográfiának is igen fontos forrása, mivel a ferences szerzetes valamennyi általa felkeresett plébániáról megadta, hogy ott hány házasságos férfi él (parochia continet homines uxoratos). Bár Szalainai csak azokat a falvakat kereste fel, ahol katolikusok éltek (emiatt a Székelyföld nyugati, református körzetei kimaradtak a jelentéséből), ezekben a falvakban azonban valamennyi házasságos férfit, azaz családfőt összeírta. A jelentésből kiderül, hogy Szalainai összesen 9307 családfőt (házasságos férfit) talált a Székelyföldön. Ennek az adatnak a pontosságát leginkább úgy ellenőrizhetjük, ha összevetjük ezt a három évvel korábban, 1635-ben keletkezett székely lustrákkal, azaz a hadra fogható székely férfiak összeírásával, illetve Szalainai útitársának, Damokos Kázmérnak két évtizeddel később készült, 1657. évi egyházlátogatási jelentésével. A Szalainai-jelentésben foglalt, részben pontos, részben becslés adatok alapján megjelölt 9307 családfőnek Damokos 20 évvel később a 96%-át írta össze, ami a 17. századi népszámlálások pontatlanságait figyelembe véve szinte azonos népességet jelent. Ha tehát a Szalainai-féle számot 5-tel szorozzuk (a kor átlagos családnagyságát figyelembe véve), akkor 46.535 főt kapunk. Az első székelyföldi katolikus népszámlálásnak tekinthető egyházlátogatás tehát lényegesen több katolikus hívet mutatott meg a Kongregációnak, mint amennyit korábban becslések alapján feltételeztek. (Az Erdélyt csak felületesen ismerő olasz konventuális ferences szerzetes, Leone da Modica 1629-es jelentésében csupán 23 ezerre tette a székelyföldi katolikusok számát, a háromszéki nemesi

családból származó bécsi papnövendék, Darkó János pedig 40 ezer körülre becsülte a számukat.) Szalainai István 1638 elején tehát rendkívül részletes és pontos képet rajzolt a székelyföldi katolikus lakosságról. Jelentésének pedig az egyház további székelyföldi jelenlétére is hatása lett. Beszámolóját misszióistársával, Loparai Istvánnal küldte Rómába. A jelentéséhez mellékelte levelében azt kérte a Hittérjesztés Szent Kongregációja bíborosaitól, hogy engedélyezzék kísérőjének, Damokos Kázmérnak pappá szentelését, továbbá hogy Bulgária mintájára állítsanak fel Erdélyben is egy önálló ferences őrséget (kustódiát) és gondoskodjanak egy Erdélyben élő püspökről. A Kongregáció 1638. november 9-i ülésén tárgyalta Szalainai jelentését és a vizitátor kéréseit jórészt teljesítette is. Damokos Kázmért még 1639-ben pappá szentelték az obszerváns ferences rend főtemplomában, a római Aracoeli kolostorban. A Kongregáció javaslatára pedig 1640. február 3-án VIII. Orbán pápa brevét adott ki, mely szerint az erdélyi magyar és bosnyák ferenceseket egyesítve, mind a magyarországi, mind a boszniai provinciáról leválasztotta őket, és önálló, csak a rendfőnöknek alárendelt, Szent Istvánról elnevezett őrséget hozott létre, amelynek első őre Szalainai István lett. Az Erdélyben rezidáló püspök kérdését azonban még évtizedekig nem sikerült megoldani.

Az erdélyi ferences custodia 1640-ben lett önálló négy kolostorral, amelyek közül azonban csak a csíksomlyói és a mikházi működését engedélyezte a fejedelem. A missziós prefektúra megalapítása és az őrség önállósodása, a fejedelem viszonylagos jóindulata és az új erők munkába állása a század közepére megteremtette a feltételeket a ferencesek működésének felíveléséhez. A reményeket a barátok szépen igazolták: kiterjedt lelkipásztori tevékenység, iskola Csíksomlyón és Mikházán, új templomok építése, ezek egy lassú, de biztos expanzió kezdetei voltak. A szerzetesek terjeszkedését és a térítés módszerét vizsgálva láthatjuk, hogy a központból haladva sugárszerűen terjeszkedtek, alkalmi és könnyen hozzáférhető anyagokból emelve templomokat, amelyek kisebb központjai lettek a térítésnek és a hívek lelki gondozásának. Így például a mikházi szerzetesek a Nyárád, a Peres és a Maros menti településeken gondozták kápolnákat és templomokat. (NYÁRÁDI, 2013)

Az erdélyi katolicizmusnak a *ferencesek mellett* másik meghatározó és alakító tényezője a *jezsuita rend* volt. A katolikus megújulás minden bizonnyal leghatékonyabb képviselőit 1579-ben Báthory István fejedelem és lengyel király hívta be Erdélybe, Kolozsmonostorra. 1581-ben Kolozsvárott megalapította a jezsuita akadémiát, amelynek néhány éves működése a 16. század végi erdélyi művelődés kiemelkedő fejezete, hiszen itt a korabeli Európa legmagasabb színvonalú iskolai rendszere, az egységes jezsuita oktatás és nevelés valósult meg. Kolozsvár mellett Gyulafehérvárott, Váradon és Udvarhelyen is működött a rend. Az 1588-as erdélyi országgyűlés a jezsuitákat ugyan kiutasította, azonban lassú visszaszívargás után 1595-től hivatalosan is újra dolgozhattak Erdélyben. 1603-ban a kolozsvári kollégium feldúlása, majd az 1606-os fejedelmi és 1607-es országgyűlési kitiltás egy évtizedre megszakítja a jezsuiták erdélyi működését. (JAKÓ, 1979) A folyamatos jezsuita jelenlét azonban nem szűnt meg: a kiűzés után Erdélyben találjuk Forró Györgyöt, majd Ladó Bálintot. 1618-ban pedig Bethlen engedelmével újra megjelentek a szerzetesek Gyulafehérvárott, 1623-ban Kolozsmonostoron és 1626-ban Karánsebesen. Valamennyi helyen iskolát is nyitottak és a csekély létszámú missziók a külföldi katolikus tanintézetektől eltiltott erdélyi katolikus ifjúság képzésének központjaivá váltak. A kolozsmonostori iskolában humaniorákat is tanítottak, s a gimnázium mellett konviklust alapítottak. A 17. század közepén az iskolának száz diákja, a konviktusnak 16 lakója volt. Az oktatás és nevelés mellett rendszeres lelkipásztori tevékenységet folytattak a városokban és környékükön, s számuk az 1640-es években már 10-12 fő körül mozgott. Ekkorra a csendes és szívós munka meghozta gyümölcsét: az erdélyi misszió megerősödve immáron terjeszkedni is képes volt. 1645-ben megalakult Beke Pál vezetésével a moldvai misszió lasiban, s 1650-ben megérkezett Udvarhelyre is – 50 év után – az első jezsuita: Sámbar Mátyás (MOLNÁR, 1994), akinek tevékenységére később még visszatérünk.

Összegezve tehát, a 17. század közepére a ferences és a jezsuita misszió sikereinek köszönhetően a katolikus vallás a reformációval szemben megszilárdította pozícióit a Székelyföldön is. Ebben a sikerben nem kis részt vállalt a *katolikus vallásán megmaradó*

székely nemesség, akiknek szerepét a következőkben érdemes alaposabban is megvizsgálnunk.

1.6 A székely nemesség katolikussága

Ha a székely nemesség vallási-felekezeti hovatartozását vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy az a 17. század első felében nem mutat eltérést a Magyar Királyság nemességéhez képest. A többség ugyanis, csakúgy, mint a magyarországi nemesség többsége, katolikus volt. Ez a katolikus többség azonban a két ország részben eltérő módon alakult ki. A Habsburg uralom alatt élő királyi országrészben ugyanis a központi hatalom és a katolikus főpapság által is támogatott *ellenreformáció*nak köszönhetően fordult át nagyjából a harmincéves háború kezdetére a korábbi protestáns többség némi, a mágnásokat érintő katolikus fölénybe. Ezzel szemben Erdély vezetése Bocskai István fejedelemségével kezdődően protestáns, mégpedig református volt. Tehát itt, ha a székely nemesség katolicizmusáról szólunk, a régi vallás a *reformáció ellenére* maradt meg.

Úgy tűnik, hogy a reformáció Erdélyben, főképpen pedig a székelység körében, *másként hatott*, mint a magyar társadalom egyéb csoportjaiban. Miközben a Magyar Királyság területén ritkán találkozunk a vallásváltáshoz kapcsolódó erőszakos megnyilvánulásokkal, „vérre menő” teológiai vitákkal, addig Erdélyben, még inkább a Székelyföldön több olyan esetről is beszámoltak a kortársak, amikor felgyújtották a templom díszzeit vagy ellenségeskedés tört ki, mégpedig nem csupán a reformálni szándékozó lelkipásztor és a nép vagy a földbirtokos és a nép között, hanem akár egy településen belül, mint például Székelyudvarhelyen vagy Marosvásárhelyen is. (VARGÁNE, 2001) Pokoly József éppen a székely városokkal kapcsolatban állapítja meg, hogy „ezekben nehezebb sorsa volt a reformatiónak, mivel a királyné és a barát hatalma közvetlenül nyugodott rajtuk és felettes polgári hatóságaik nem bírtak olyan függetlenséggel, mint a szászoké és nem is helyezkedtek olyan egyértelműséggel a reformáció álláspontjára, mint azok.” (POKOLY, 1904) Ez az indoklás ugyan magyarázatul szolgálhat a protestantizmus valamivel későbbi jelentkezésére a Székelyföldön, de nem ad választ arra a kérdésre, hogy vajon Fráter György és Izabella halála után miért nem történt meg a vallásváltás a székelység

körében is olyan radikálisan, mint ahogyan az Erdély más területein megfigyelhető.

Zoványi Jenő a reformációnak a székelyek közötti hathatós terjedéséről írt, ami azonban felemás módon sikerült. (ZOVÁNYI, 1986) Míg ugyanis a székely közösségek többsége protestáns, elsősorban református és unitárius lett, addig a primori réteg nagy része megmaradt katolikusnak. A sajátos helyzetnek nyilván számos olyan oka volt, ami a helyi körülményekből következett. Ilyen volt például az a körülmény, hogy az európai katolicizmustól, sőt még Erdély központi településeitől is meglehetősen távol eső Csíkban nem volt szükség vallásváltásra ahhoz, hogy a reformáció vívmányait katolikus köntösben megvalósítsák. Sajátos körülményként vehető számba a protestantizmus erdélyi megosztottsága. A református mellett már János Zsigmond uralma alatt terjedni kezdett az unitárius vallás a székelyek között is, sőt a szombatosság csírái is viszonylag korán megjelentek. Az Erdélyben és a Székelyföldön szinte kezdettől fogva polarizáltan jelentkező reformációval szemben pedig ott volt a jelentős hatást kifejtő *ferences rend*. (Kolostoraik közül több a reformáció hatása alá került, ám Csíksomlyón és Bákóban megmaradtak a szerzetesek még az 1588-as katolikus ellenes törvény után is.) A csíki szerzetesek jártak át Udvarhelyszékre is, aminek a következtében Székelyudvarhelyen a fejedelemség idején nagyjából 50–50% lett a katolikusok és a reformátusok aránya, sőt Marosvásárhelyen is sokáig megmaradt a katolikus túlsúly. (VARGÁNE, 2001)

Abban, hogy a Székelyföldön a primori réteg jelentős része katolikus maradt, Nyárádi Zsolt szerint egyéb helyi okok is közrejátszottak. Egyrészt Székelyföldön nem volt számottevő nagy egyházi birtok, nem voltak olyan kolostori birtokok, amelyeknek a vagyona érdekeltté tette volna a családokat a vallásuk elhagyására. Másrészt, a püspökség felbomlása után nem létezett erős központi hatalom, így az egyház reformját katolikus keretek között is meg tudták valósítani. Ezt a folyamatot jól példázza az, hogy egy 1591-es vizsgálat szerint a csíki medencében 17 plébánia volt, 17 pappal, akik közül 12 nő volt. (NYÁRÁDI, 2013, 59. o.)

Az 1570-es évekre már Székelyföldön is gyökeret vert reformációval szemben a Báthoryak korában egy kisebb rekatolizációs folyamat indult el. A Báthory

Zsigmond által kinevezett Mindszenti Benedek főkapitány erőszakos eszközökkel is igyekezett visszatéríteni a népet a katolicizmus oldalára, az 1584-től szintén jelen lévő jezsuita hittérítők pedig a templomokat népesítették be. Ez a folyamat minden bizonytalansággal hozzájárult ahhoz, hogy a korábban protestánsok lett székelyek közül sokan ismét katolikusok lettek, ugyanakkor a végig katolikus hiten maradt Csík-, Gyergyó- és Kászonszéket kivéve mindenhol fennmaradt a protestantizmus is. Érdekes viszont, hogy *a székely nemesség vezetői akkor is katolikusok maradtak, hogyha falvaik lakói reformátusok voltak*, vagy ha református fejedelmek kerültek Erdély élére. Apor Péter úgy emlékezett vissza a 17. század éveire, hogy „Úgy nagyon, hogy az kálvinista fejedelmek idejében is némelykor négy katolikus tanácsúr is megvolt...”. (APOR, 1978, 147. o.) Apor szerint sokan akkor is megmaradtak katolikusnak, ha csak a saját kastélyukban építhettek kápolnát maguknak. Bár néhány székely nemesi család, mint az alsócsernátoni Damokosok vagy a Daczó és Mikó család protestánsok lettek, a nagy többség – köztük a Lázárok, az Aporok, a Kálnokiak, a Mikesek, a Tholdalagiak, az Imecsek, a Kornisok, a Bédiek vagy a Petkyek – katolikus maradt. (VARGÁNÉ, 2001)

A 17. századból fennmaradt dokumentumok arról tanúskodnak, hogy a székely nemesség kolostorok, templomok és kápolnák építését, illetve újjáépítését rendre bőkezűen támogatta. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ez nem tekinthető a katolikus nemesség sajátosságának. A „közös ügyek” mögé felekezeti hovatartozás nélkül, együttesen álltak. A székely nemességben a nemesi voltukból következő közösségi tudat még mindig erősebb volt, mint a felekezeti hovatartozásuk. Ezt Apor Péter alábbi írása is szemlélteti: „Nem vala inter privatos religionis respectus, az akár katolikus, akár kálvinista, akár unitárius, és ha találatott magyar, csak emberséges ember volt, egyaránt szerették magokat, együtt vigadtanak, sőt az házások között is nem vala respectus religionis, ugyanis Bethlen Gergelynek katolika felesége vala. Apor István katolikus, az felesége kálvinista, Gyulaffi László katolikus, az felesége unitária, Gyeróffi György katolikus, az felesége unitária, Thoroczka István katolikus, az felesége kálvinista”. (APOR 1978, 74. o.)

Már a 16. század végétől kezdve a katolikus nemesség (a Balásffy, Erdélyi, Haller, Jósika, Kornis, Kovacsóczy, Lázár, Mikes, Petki, Tholdalagi stb. családok tagjai) fo-

kozottan kivette a részét az egyházi ügyek intézéséből. Elsősorban egyházfegyelmi, anyagi természetű kérdésekben, illetve az egyház jogainak megvédésében fejtettek ki igen fontos tevékenységet.

A székely nemesség vallásosságáról és felekezeti hovatartozásáról a 17. század első felére eső évekből elmondható, hogy a vezető családok döntő többségében megőrizték katolicizmusukat, míg azonban azok, akik csak ekkoriban emelkedtek a nemesek közé, jobbra a székely közösség többségéhez hasonlóan protestánsok voltak. (VARGÁNÉ, 2001) A felekezeti hovatartozás azonban nem tűnik olyan erőnek, ami *elsőrendű* szerepet játszott volna az identitásukban. Mivel azonban valójában egyik fejedelem egyházpolitikája sem befolyásolta alapvetően a székely nemesség vallásválasztását, úgy tűnik, tevékenységük inkább egy nyugalmi állapotot teremtett, amelyben a belső mozgások erőteljesebben érvényesülhettek a külső behatásoknál. (VARGÁNÉ, 2001)

2. A székely katolicizmus területi megoszlása

2.1 Aki csíki, katolikus?

Székelyföldön – elsősorban a ferences kolostorok vonzáskörzetében – több helyen is kialakultak katolikus szigetek, „szentföldek” (elsősorban Felső-Háromszéket és Felső-Nyárádmentét kell kiemeljünk), azonban létszámában, kiterjedésében ezek közül a Csík-Kászon-Gyergyó-Gyimes összefüggő katolikus tömb a legnagyobb és legjelentősebb. Csíkot (és vele együtt Gyergyót, a Kászonokat és a Gyimeseket) a többi székely széktől leginkább a *történelme folyamán töretlen, állandó katolicizmusa* különbözteti meg. Eltérően Erdély és Székelyföld többi térségétől, ebben a régióban a protestantizmus és ortodoxia – habár főként az elmúlt évszázad folyamán mindkettő fölépítette saját egyházszerkezeti struktúráját – nem tudott a katolikus vallással azonos súlyúvá válni. A katolikus vallás az itt élőknek nem csupán a kultúráját határozza meg, hanem jelentős hatással bír társadalmi, gazdasági életükre is. (FEJES 2014, 4.o.)

A Csíki-medence földrajzi elhelyezkedése egy másik szempont figyelembe vételét is felkínálja. Európa vallási térképén ugyanis Székelyföld, és ezen belül Csík az európai nyugati kultúra és kereszténység legkeletibb peremén fekszik. „Csík a legkeletibb nyugat

és legnyugatibb kelet” – írta Venczel József találóan, s az is szembeötlő, hogy itt húzódik a „csúcsíves építészet keleti határvonala”. (VENCZEL, 1980, 34. o.) Ez egyben az utolsó határterület, ahol tartósan és tömbben megmaradt a nyugati keresztény kultúra és egyházszervezet. Nem szórványosan, asszimilációt követően nyomokban és emlékekben, hanem élő, többségi kultúrát képviselően.

A csíki régió etnikai és vallási homogenitásán túl sajátos karaktert ad az, hogy az itt élők történelmébe, kultúrájába, szokásjogába mélyen beleivódott a vallásosság. A vallás ma is fontos szerepet kap az itt élők személyes és közösségi életében, a római katolikus egyház pedig ma is a régió egyik legfontosabb társadalmi intézménye. Mindezek mellett Endes Miklós a vidék történetét feldolgozó munkájában Csík sajátos, minden más székeltől való elkülönülését hangsúlyozza: „A Csíkba érkező idegen rövid idő alatt megérti azt, hogy egy egész különleges kis zárt országocskába került. E zárkózottságáért nevezték el ezt a földrajzi egységet már a régi időkben Csíkországnak. Tény az, hogy Csík megye elüt Erdély, sőt a Székelyföld többi megyéjétől is éghajlati, földrajzi, gazdasági, világnézeti, sőt vallási egység tekintetében is, mely utóbbi teljesen más színt ad a megyének.” (ENDES, 1994, 475. o.)

Bözödi György Székely bánja című, a 20. század derekán írt könyvében a csíki emberek vallásos életét a következőképp mutatja be: „Csíkban nem az emberek, hanem egyedül a jóisten irányítja a gazdálkodást. A nép primitív felfogása szerint, ha jó termés van, azt Isten adta, ha rossz a termés, Isten büntetése vétkeik miatt. Hogy a talajművelés és munkamínőség is befolyásolja a termést, azt nagyon nehéz megértetni velük, szinte nem akarják elhinni. A nép sorsát annyira az urak intézik már századok óta, hogy a nép el is felejtette a lehetőségét annak, hogy ő is irányíthatja a maga gazdasági és társadalmi életét. A felülről jövő hatalom azonosult a vallásos lélekben az Isten fogalmával, a nagyönis földi és emberi okokból származó bajokat isteni eredetűnek tartja a falu s vallásos megnyugvás elveszi a kezdeményező erőt és lendületet. Az udvarhelymegyei szabadabb szellem után feltűnik, hogy Csíkban általános a kézcsók, a szegényebb népréteg (a férfiak is!) s paptól kezdve minden úrnak kezét csókol, aki csak eléje kerül.” (BÖZÖDI, 1939, 232. o.)

„Csíkország” fenti jegyek alapján leírt egysége azonban csalóka. Már Kósa László is rámutatott arra, hogy bár a néprajz a székelyeket sokáig „osztatlan nagy egységként” kezelte, a mai néprajzi irodalom már kiemeli azt, hogy Székelyföldön belül jól elkülöníthető – népművészetben, viseletben, táncban, esetleg gondolkodásmódban, hagyományokban megjelenő – regionális különbségek vannak. (KÓSA, 1998, 310–311. o.) Ezeket a regionális különbségeket elsősorban a nagy, hagyományos székely térségek esetében szokták kiemelni, azonban néprajzi módszerekkel még ezeken a térségeken belül is megragadhatók kistáji jellegzetességek. Csíkon belül például érezhető különbség van Alcsík, Felcsík, Középcsik vagy az ún. Lok települései közt. Ezeket a „megérzéseket” azonban mindeddig nem támasztották alá részletes, összehasonlító jellegű kutatások. Így „hiába szeretnénk a székelységet homogén népi kultúrájú csoportnak láttatni szemléletet helyettesíteni a valóságot jobban visszaadó képpel, mely jellegzetesen különböző egységek együttesét vetíti eléink, kellő kutatások hiányában ez jórészt kívánság marad. Érzékeltetni tudjuk, de nem ábrázolni”. (KÓSA, 1998, 312. o.) A továbbiakban ezért mi is megmaradunk a közös, sajátosan csíki jegyek vizsgálatánál, és arra próbálunk rávilágítani, milyen történeti háttere van a csíki katolicizmusnak. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ennek során a csíki sajátosságok megjelölése mellett jó néhány, a teljes székelységre vonatkozó általános megállapítást is teszünk – különösen a 20. század történései kapcsán, amikor is az államhatalom nagymértékben sikeresen tüntette el a regionális különbségeket.

Csík vallásos életére vonatkozó statisztikai pontosságú adat a régmúltból meglehetősen kevés áll rendelkezésünkre, a jelentősebb Csíkról szóló monográfiák, leírások azonban mind kiemelik a katolikus vallás egyöntetűségét és társadalomformáló erejét. „Csík, Gyergyó és Kászonnak lakossága csaknem kizárólagosan katolikus, még pedig buzgó katolikus. A reformatio ezen elzárt, elszigetelt vidékekre nem tudott behatolni, vagy ha percnyire behatolt is, soha sem tudott honosulni.” – írja Orbán Balázs a Székelyföld leírásában. (ORBÁN, 1868) Ismét Orbán Balázst idézve: „Egész Csíkban a protestánsok száma alig megy 200-ra, azok is egyes helységekben szét vannak szórva”. Orbán a továbbiakban

említést tesz párezer Csíkszékben élő keleti vallásúróól is, akik azonban „annyira elszékelyesedtek, hogy oláhul szót sem tudnak s oláhok lenni nem is akarnak”. (ORBÁN, 1868) Az „elszékelyesedés” sorsára jutottak a térségben letelepülő örmények is, őket a katolikus székelyek soraiban tartja számon. Orbán számításai szerint – aki adatait az erdélyi egyházmegye sematizmusából és a községi összeírásokból merítette (MOHAY, 2009, 30.), Csík megyében a római katolikusok aránya Orbán idejében 86,8% volt, ez az arány az 1880-tól kezdődő hivatalos népszámlások során sem csökkent soha 80% alá.

Mi a csíki katolicizmusnak az eredete és minek köszönhető annak szívós, tartós megmaradása? – teszi fel a kérdést Mohay Tamás a csíksomlyói pünkösdi búcsújárásról írt könyvében. Az eredet tekintetében megoszlanak a vélemények. Mohay Tamás megkérdőjelezi azt a közvélekedést, mely szerint a ma ismert csíki templomok közül bármelyik is Szent István-kori alapítású lenne. A 21. századi régészeti kutatások azonban arra engednek következtetni, hogy „a Csíki-medence a székelyek beköltözése előtt egyházi szempontból nem ismeretlen senkiföldje, hanem a Küküllői főesperesség, és így Küküllő vármegye joghatósága alá eső terület volt” (BOTÁR, 2009, 42. o.) Darvas-Kozma József ezekre a kutatásokra hivatkozva azt állítja, hogy Csíkban már a 12. században több falu: Csobotfalva, Csíkszenttamás Csíkmindszent, Csíkmenaság és Csíkszentkirály lakói egyháziilag megszervezett vármegyei területen éltek, valószínűsíthető, hogy ezeken a településeken nem a székelyek, hanem az őket megelőző népesség tagjai laktak. (DARVAS-KOZMA 2011, 76–77. o.) A csíki templomépítésekről az első forrásanyagok azonban csak a 14. századból állnak rendelkezésünkre: az 1332–34-es pápai tizedjegyzék a telegdi főesperességhez tartozó csíki esperességben 17 plébániát sorol fel.

Csík vallásos történelmének dokumentálásához a középkorból nagyon kevés írásos dokumentummal rendelkezünk. Darvas-Kozma József az írásos dokumentumok hiányát a 14. századi tatárbetöréssel, a 16. századi moldvai és tatárbetörésekkel, Székely Mózes és Basta uralma alatti pusztításokkal magyarázza, amelyek alatt számos templom és ezekkel együtt írásos dokumentum pusztult el. (DARVAS-KOZMA, 2011, 76. o.) Mohay Tamás ugyanakkor kiemeli, hogy a megmaradt egyházművészeti alkotások, va-

lamint a csíki származású gyimesi és moldvai csángóktól gyűjtött középkori eredetű archaikus imák közvetve intenzív középkori vallásos életre utalnak. (MOHAY, 2009)

A katolicizmus töretlen jelenlétének legfőbb magyarázatát a *Csíksomlyón* megtelepedő, az 1400-as évektől kezdve Csík vallásos életében főszerepet betöltő obszerváns ferencesek adják. A csíkiak katolikus hitben való megmaradásának legkritikusabb évei azok évek voltak, amikor Erdélyben protestáns túlsúly volt. 1556–1716 között Erdélynek nem volt katolikus püspöke, a katolikus egyház javait szekularizálták, templomaik nagy részét elvették. 1583-ban Csíkban, Gyergyóban és Kászonszékben összesen 15 pap működött, ezek felkészültsége alacsony szintű volt. (MARTON–JAKABFFY 1999, 49–51. o.) Csík reformáció elleni védettségét Mohay Tamás két dologgal magyarázza. Egyrészt a ferences rend és a csíki társadalom kölcsönös viszonyával és támogatásával (a ferencesek nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy Csíkban nem terjedt el a reformáció, de a ferencesek csíki megmaradását a helyi környezet támogatása tette lehetővé), másrészt Csík periférikus elhelyezkedésével. A ferences Benedek Fidél is kihangsúlyozza a ferencesek és a csíki társadalom közötti kölcsönhatás egymást erősítő jellegét: „Egyöntetű megállapítás, hogy ha a ferencesek nincsenek helytállással és hősiesen nem dolgoznak, Csíknak is elveszett volna a katolikus jellege”. (BENEDEK, 2000, 283. o.)

A csíkiak döntő többsége a nehézségek ellenére katolikus maradt. Pázmány Péter 1624-ben a Hittérjesztési Kongregációhoz nyújtott beadványában arról ír, hogy: „Erdély legtávolabb eső részében, a Székelyföldön Csík- és Kászonszék, a mai napig szívósan ragaszkodnak a katolikus valláshoz. Úgy, hogy ezekben néhány nemes kivételével, az összes lakosság az ősi valláshoz hű maradt, melytől a többi székek mind elpártoltak.” (BENEDEK, 2000, 302. o.) A reformációt követően a katolikus Habsburg-ház támogatását élvezve a térség vallási egysége már nem forgott veszélyben, egészen a 20. századig, amely azonban számos téren komoly kihívások elé állította a csíkiak legendásan töretlen katolikus hitét. Az első világháborút követően az ortodox államhatalom uralma, a második világháborút követően pedig a kommunista diktatúra vallásüldöző magatartása hozott nehézségekkel teli változásokat,

ugyanakkor nem elhanyagolhatóak azok a modernizációval és társadalmi változással együtt járó vallási változások sem, amelyek a 20. században számos esetben mind Nyugat-, mind pedig Kelet-Európa országában a vallásosság jelentős csökkenését idézték elő.

Bár az I. világháborút követő új román hatalom a gyulafehérvári határozatban, majd pedig az 1919-ben aláírt párizsi kisebbségi szerződésben formálisan biztosította a vallásszabadságot, a kisebbségi egyházaknak számos nehézséggel kellett szembenéznük. A római katolikus egyházra nézve komoly csapást jelentettek az 1919–1922 között meghozott agrártörvények, amelyek által az állam földjeik 98%-át kisajátította. (MARTON-JAKABFFY, 1999, 99. o.)

A politikai hatalom első évtizedeiben a csíkiak hite, vallásgyakorlata nem ment át radikális változásokon. Ennek köszönhetően a 20. század közepén még töretlen volt az egyöntetű, a hagyományokban és kultúrában gyökerező vallásos világkép és gyakorlat. Ezt Tánczos Vilmos a következőképpen jellemzi: „A katolikus szellemiség mindig átfogó élet- és világértelmezést jelentett, olyan kikristályosodott ideológiai rendszert, mely kiindulópontul szolgáló dogmatikai tantételek elfogadása után logikus, minden vonatkozásában kimerítő és tökéletes magyarázatot adott az élet minden ontológiai, etikai, társadalomelméleti kérdésére.” (TÁNCZOS, 1993, 12. o.) Tánczos meglátását erősíti a kortárs Székely László, aki a csíkiak vallási néprajzáról írt könyvében így jellemezte a csíkiakat: „A csíki nép zárt világnézetű: Isten léte, hatalma, az ember Istentől való függőségének és esetlegességének a kérdésében nem ismer ellentmondást. Erősen hisz a másvilági életben a *do ut des* alapján egy pillanatra sem kételkedik abban, hogy a jó ne kapná meg a jutalmát, s a rossz a büntetését. A csíki nép áhíttá gyermeki. Belőle újból és újból erőt merít. Belső életét azonban bizalmatlanságból közömbös beszéd-modorba rejti, de vallásos érzését, felfogását gyakorlati alkata folytán áhíttáformáiból könnyen megismerhetjük.” (SZÉKELY, 1995, 7. o.)

A II. világháborút követően Romániát – az Európa keleti blokkjához tartozó többi országhoz hasonlóan – erőszakos vallás- és egyházellenesség jellemezte, ez különösen a háborút követő két évtizedben volt hangsúlyos. „Ennek része volt a görög

katolikus egyház betiltása, az egyházi működés állami engedélyhez kötése, a külföldön levő egyházi fensőbbiség (mindenek előtt a Vatikán) jurisdikciójának el nem fogadása, a nuncius kiutasítása és a Vatikánnal való diplomáciai kapcsolatok megszakítása, a katolikus szerzetesrendek feloszlatása vagy legalább működési lehetőségeik radikális korlátozása, a felekezeti iskolák és egyéb intézmények államosítása, püspökök, papok és aktív világi keresztények perbefogása, bebörtönzése.” (TOMKA, 2005, 28. o.)

Ebben a vallásellenes légkörben két olyan tényezőt kell kiemelnünk, mely a csíkiak hitben való megmaradásához hozzájárult. Az egyik a térség periférikus elhelyezkedése és – ezzel összefüggésben – megkésztett modernizációja. A másik az egyház (Márton Áron püspök, a papok és szerzetesek hősie, sok esetben vértanúságot is vállaló) magatartása a kommunista vallásüldözés során. Erdélyben a Rómával szakító és az államhatalmat kiszolgáló békepapság létrehozása sikertelen volt, elsősorban Márton Áron püspök, majd letartóztatása után az őt követő ordináriusok (akik rendre szintén börtönbe kerültek) rendületlen kitartásának köszönhetően. (LÉSTYÁN, 2003, 5. o.) Az erdélyi egyházmegye 393 papjából mindössze 21 pap ismerte el a Márton Áron bebörtönzése alatti törvénytelen, államhatalmat kiszolgáló egyházi vezetést. Velük szemben viszont 130 pap a börtönt is vállalta. (LÉSTYÁN, 2003, 281. o.)

A csíkiak kitartó, józan hitét szemléletesen példázza az az eset, amelyet Léstyán Ferenc volt általános vikárius ismertetett az erdélyi vallásüldözésről szóló könyvében. Eszerint a csíkkarcfalvi hívek egy levelet írtak plébánosuknak, akiről kiderült, hogy a csíki papság közül egyedül jelent meg a Csíkszeredában 1952 októberében meghirdetett békepapi gyűlésen. A levélben választás elé állították papjukat: vagy a hívek szolgálatában marad, vagy pedig távozzon. (LÉSTYÁN 2003, 168. o.) Az eset nem csupán a csíkiak államhatalommal szembeni ellenállását fejezte ki, hanem a csíki egyházközségek egy fontos tulajdonságára is rámutatott: az egyszerű, tanulatlan hívek is sajátjuknak érzik az egyházközségüket, jogot formálnak annak igazgatására; az ilyen egyházközségben a plébános csupán ideiglenes „vendég”. Magatartását a hívek ellenőrzik és részt vesznek az egyházközségüket, papjukat illető

döntések meghozatalában. Ha ez nem sikerül, akkor bojkottálják a papot.

1955 után Romániában „átmeneti enyhülés” következett be. A hatvanas évek közepére a bebörtönzött püspökök és a papok nagy része szabadlábra került. (TOMKA, 2005, 29–30. o.) A Ceaușescu rezsim legtöbb megszorítást hozó évtizedében, a nyolcvanas években azonban a hívek helyzete számos tekintetben ismét rosszabbodott. A kispapok számát korlátozták, a nagyvárosokban nem volt kellő számú templom, (templomot építeni pedig nagyon ritka kivételtől eltekintve lehetetlen volt), a vallásos könyvek és a Biblia szinte teljesen hiányzott, korlátozták az anyanyelven való tanulást, a diplomásokat szülőföldjüktől messzire helyezték az egyetem elvégzése után, ezáltal kiszakították őket családi, rokonsági kötelekeikből, a vallásukat gyakorlókat hátrányosan megkülönböztették tudományos, művészi és közéleti pályán. (BERECZKI, 2008, 82. o.) Mindezt tetézte a rendszer állandó félelmet, bizalmatlanságot keltő titkosszolgálati hálózata, ami a vallásgyakorlat lecsökkenésén, eltitkolásán túl az emberi kapcsolatok és közösségek rombolását hozta magával. Tilos volt vallási közösségeket, egyesületeket, lelkiismereti mozgalmakat alapítani és ezekben részt venni, a hívek számára a közösségi vallásgyakorlat lehetősége gyakorlatilag a szentmisére korlátozódott. (FEJES, 2014, 58–59. o.) Biró A. Zoltán interjúkra alapozva kiemeli, hogy a megfélemlítés ellenére a nyolcvanas években már megjelent egy világi értelmiségiekből álló szűk csoport, amely a kommunista rezsimmel való rejtett szembeállását az Egyházhoz való tartozás egyre nyíltabb fölállásával fejezte ki: részt vettek a búcsúkon, támogatták a plébániát és nyíltan gyakorolták vallásukat. A korszak másik fontos ellenállási kísérlete néhány fiatal pap köré csoportosuló ifjúsági pasztoráció volt, melynek működési területe túllépte a hittanterem és templom kereteit. Olyan tevékenységekkel bővítették a fiatalokkal való foglalkozást, mint pl. „rejtett rendezvények” (találkozók, táborok) vagy színművek betanulása és előadása. (BIRÓ, 1998/1)

2.2 A székelyföldi szentföldek

Ahogy már korábban is utaltunk rá, Erdélyben két területet, a Felső-Nyárádmentét és Háromszék északkeleti részét is „Szentföld”-nek nevezik katoli-

kus lakosságuk okán. Közös jellemzőjük, hogy mindkettő központjában egy-egy ferences kolostor áll: a Nyárádmentén a mikházi, Háromszékben az eszterneki. E kolostorok szerzetesei nemcsak őrei és visszaállítói voltak a hitéletnek, hanem a gazdasági és szellemi művelődés meghonosítói és terjesztői is. A két „szentföld” között azonban van egy lényeges különbség. Míg Felső-Nyárádmente népe a hitújítás-kor elhagyta vallását, hogy azután később visszatérjen arra, addig a háromszékiek sohasem váltak meg ősi hitüktől. (T. SZÉKELY, 1982) Mivel a „szentföldek” földrajzi értelemben is szorosan kötődnek „Csíkországhoz”, csupán néhány sajátosságukra hívjuk fel a figyelmet. A legfontosabb ezek között, hogy mindkét „szentföld” a velük szomszédos protestáns többségű területtel szemben határozza meg önmagát, illetve ezt a megnevezésüket is voltaképpen a protestáns környezetük ragasztotta rájuk.

Röviden előbb a felső-nyárádmenti „kisszentföldről”, melynek Mikháza, Nyárádremete, Nyárádköszvényes, Deményháza, Vármező és Jobbágytelke a legfontosabb községei, s ikonikus hegye a vidék fölé magasodó Bekecs. A hegy már a kereszténység megjelenése előtt is szakrális hely lehetett, erre utal az ott található hatalmas kőtömb is, amelyet a helyiek Oltárkőnek vagy Mosdókőnek neveznek, és ahol megtisztulási szertartásokat végeztek pogány őseink. Az ilyen helyeket és a hegyek lakóit az egyház kápolnák építésével próbálta bekapcsolni a keresztény vallásba és rituáléba. Valószínűleg ez történhetett a Bekecs esetében is. A Szent Antal tiszteletére szentelt bekecsi kápolnához évszázadokon át sereglett fel búcsúra évente kétszer Felső-Nyárádmente áhítatos lakossága. A kápolna azonban a 18. századra elpusztult, köveit széthordták (egyik követ a selyei katolikus templom falában találjuk), harangja pedig Búzaházára került.

Arra vonatkozóan, hogy a bekecsi kultusz helye háttal volt-e a kisszentföld egyházi központjának számító Mikháza ferences kolostorának alapítására, Orbán Balázs határozottan nemmel válaszol. „Csak hagyomány az, hogy a kereszténység első századaiban a bekecseni szerzetesek voltak azok, kik onnan a tatárok által elzavartatva, Mikházára vonultak. Ezt támogató semminemű adat birtokában nem vagyunk. Ha volt is régen ott ilyen kolostor, azt a reformatio elsodorta, s éppen mivel Marosszék népe nagyrészt

áttért a reformált hitre, hogy legalább e havasalji néhány falu megmentessék, a bozniai ferenczesek (patres Bosnenses) közül kettő, Salinay István és Lapati István küldettek ki. Ezek Köszvényesre települve, Szováthát, Remetét, Köszvényest, Mikházát és Hodost megtartották a katolikus hitben.” (ORBÁN, 1868) A mikházi templom és kolostor alapítása 1636-ban történt, ekkor kezdték el építeni Toldalagi Mihály maroszséki főkapitány és neje adományából a templomot, majd mellé a kolostort. Utóbbi 1640-ben VIII. Orbán pápa a szalvatoriánus ferences provincia alá rendelte, majd 1666-ban Kájoni János házfőnöksége idején elkezdődött a templom kibővítése és egy új kolostor építése – immáron kőből. 1669-ben gimnáziumot is indítottak, amit azonban 1785-ben II. József idején Marosvásárhelyre áthelyeztek. A templom Szent István tiszteletére lett felszentelve, és olyan értékes kincseket rejt, mint a mariazelli főoltárkép vagy a Szent István korából származó keresztelőmedence. A templom alatti kettős sírboltban szerzetesek, valamint a templomot és rendházat támogató nemesi családok (Bornemisza, Petki, Zichy, Teleki, Lázár) tagjai alusszák örök álmukat. Nyárádremete 200 éves temploma is különleges értékkel bír: szentélyében gyönyörű feszület található, amelyet a reformáció idején a marosvásárhelyi Vártemplomból menekítettek ide. A szenvedő Jézust ábrázoló feszület a kutatások szerint a német Veit Stoss alkotása 1486-ból.

A vallási különbség a Nyárádmentén is, hasonlóképpen Háromszékhez, bizonyos életmódbeli különbséget takar: A havasalji körülmények között élő Felső-Nyárád menti falvakban a ridegebb természeti viszonyok és a viszonylagos elzártság archaikusabb népi kultúrát őrzött meg. (MAGYAR, 2011) A Nyárádmenten református községeitől a Szentföld katolikus falvai ünnepeikben is látványosan különböznek. Húsvétkor például a katolikus falvakban nem a fenyőágazás szokása dívik, hanem a májusfa állításé. Az egész Székelyföldön ismert húsvéti határkerülésnek pedig a Szentföldön egy jóval régiesebb módja ismert. Barabás László ezt így örökítette meg írásában: „Nyárádremetén minden húsvét hajnalán a búzával bevetett határrészt kerülték meg, a négyes határforgó szerint az egész remetei határ negyedrészt. Idősebb emberek és asszonyok, előimádkozók és előénekesek vezetésével, zászlókkal, feszületekkel, énekelve a ha-

tárra vonultak. Az utcai és mezei keresztelnél megálltak, énekeltek, jó termésért, bőségért imádkoztak. A zsenge búzaszálakból koszorúkat fontak és a zászlókra akasztották, úgy vitték a faluba az élet, a feltámadás jelképeit. Zöld ágakat, fűzfaágot, mogyorófaágot is törtek, s megszenteltetés után az istállóba és a kapukra szúrták fel, szentelményként őrizték. Köszvényesen, Deményházán a határkerüléskor avatták fel az újoncokat – vagyis azokat a fiatalokat, akik először mentek határkerülni – és a fiatal menyecskéket. Nyírfavesszővel a hátuljukra vertek: „egészséggel viseljétek” – mondták.” (BARABÁS, 2018)

A háromszéki „Szentföld”-ről elmondható, hogy – Csíkhöz hasonlóan – meglehetősen zárt világ. Az Erdélyi-medence délkeleti sarkában fekszik; délnyugat kivételével magas erdős hegyek övezik, északi részét a Nagy-Sándor és a Nemere csúcsai, valamint a Csíki-havasok határolják. Keleti határát az Ojtozi-szorostól délre húzódó Berecki-hegység alkotja, nyugati határát pedig a Bodoki-hegység és a Feketeügy alsó folyása képezi. A „Szentföldet” a Nagy-Sándor déli lejtőin eredő s délnyugat felé folyó Feketeügy öntözi. A vidék lakóinak életét fizikai és szellemi értelemben egyaránt erősen befolyásolja a késő ősztől kora tavaszig tartó időszakban akár hetekig is fújó jeges, hideg szél, a nemere. A falvak az oldalvölgyekbe húzódtak előre, a síkságon lakók pedig házaikat északkeletnek háttal építették.

A „Szentföldet” magaslatokra épült ősi vártemplomok koszorúzzák, ezáltal Szent István, Szent Imre, Nagyboldogasszony és Szent László oltalmazza évszázadok óta a nép hithűségét. A „Szentföld” elnevezését nem kis mértékben a nép mély áhítata és archaikus imái sugallták. Ezek az imák a keresztvállalásáról, Krisztus vérenek megváltó értékéről, az Úr Jézus mindenkifelettiségéről, a nép angyalkultuszáról, a vallási viták győzedelmes Krisztusáról, az egyházzal együtt zsolozsmázó népről tanúskodnak. (T. SZÉKELY, 1982)

A székelyföldi szokások zöme (betlehemezés, István-, János-köszöntés, aprószentek köszöntése, öntözés stb.) megegyezik a csíki nép hagyományaival. Néhány helyi sajátosságról azonban érdemes szót ejteni. Nyújtódon szokás például a karácsonyi szentmisén részt vevő betlehemesek királyának karddal való tisztelgése a Gloriánál és az Úrfelmutatásnál. Ugyancsak Nyújtódon sajátos keresztelési szokás a

keresztkomák megkántálása és a kereszteleetlenül elhunyt újszülöttnek a ház padlója alá, vagy a ház körüli temetése, valamint ottani szokás a karácsonyi és húsvéti egyházi énekek latinul történő éneklése, utóbbi valószínűleg a Szentföldön működő szerzetesrendek öröksége lehet. Kézdiszentkeresztí ősi hagyomány a lányok lóháton való részvétele a háttárkerülésben. Ez a lófők katonai szolgálatának maradványa lehet, a lófőiséget ugyanis fiág hiányában a lányok is örökölték. Esztelneki sajátosság, az úrnapi körmenet Jézus kútjához, és búzaszentelőkor a szabadban végzett szentmise. Kedves karácsonyi és húsvéti szokás volt a pásztorok megajándékozása is pereccel, feketebors szemű tésztamaradékkal, fehér és mákos kaláccsal, húsvétkor pedig tizenhárom színben festett tojással. (T. SZÉKELY, 1982)

A szentföldi emberek erős vallásos kötődését tükrözik a helynevek is, például Ojtoz mellett a Prédikátor-hegy, Bereck erdős részén a Jézus-pataka, vagy Kézdiszentkeresztben a „piros fakeresztől a temetőig húzódó” Keresztút-alja és a falu végén a Papszere nevű határrész, ahol egy kereszt is áll. Vallási képzeteket őriz Kászonpatak völgyében a Szent János dűlő, Kézdiszentlélek felé a Kápolnamező, a Pap keresztfája, Béla falván a Templom erdeje nevű legelő, Esztelneken a Jézus vize, az Erdei Boldogasszony kútja, a Barátkert és a Toronyráta. Nyújtódon az egykori ferences kolostor helyét jelző Képláb s ennek déli részén a Feketeügy partján levő Szentes rét, Gelencén pedig a Klastrom mezeje és a Kápolnamező. (T. SZÉKELY, 1982) A szentföldiek mély hitéről tanúskodnak vallási kifejezéseik, szólásaik is, mint a böjtfő (a böjt kezdetét jelző nap), Isten, Jézus sajátos nevei: Fennvaló Jézus; a göncölszékér rúdjának neve: Szent Péter pálcája; nemkülönben az a szólas, hogy „minden farsangnak böjtje van”.

A „Szentföld” elnevezéshez hozzájárultak a vidék ősi templomai is. Az államalapító tiszteletére épített, a Háromszéki-medence fölé őrszemként magasodó perkői Szent István kápolnának nemcsak műemléki, hanem eszmei értéke is felbecsülhetetlen. A négylevelű lóherére emlékeztető alaprajzú kápolna és a négyszögletes harangláb a térség leglátványosabb műemlékei közé tartozik. Építésének időpontját pontosan nem lehet tudni, feltehetően kora középkori alapokra épült. Az építető Kálnoky, Apor és Mikes család már a 18. században búcsú-

járó kegyhellyé avatta és az Árpád-házi szent királyokat, valamint a püspököket ábrázoló freskókkal díszítette. Kézdiszentlélek templomának két támpillérebe falazva két evangelista román kori doborművű jelvényét találták meg, de román kori alapokra épült az esztelneki gótikus templom, és őrzi a román kori építészet emlékeit a kézdimartonosi és a gelencei templom is.

A szentföld elnevezést erősítette, hogy itt az idők folyamán a szerzetesrendek csaknem mindegyike letelepedett. A bencések Lemhényben, a ciszterciék Gelencén, a templomosok Haralyban, a ferencesek Nyújtódon majd Esztelneken. A ferencesek újbóli letelepítése a szentföld kiváló apostolának, Nagy Mózesnek érdeme, aki 1676-ban csíksomlyói ferenceseket hozott Felsőesztelnekre, s gondjaikra bízta az 1523-ban már létező Szent György kápolnát. A szentegyház mellett vásárolt telken előbb sövényből, később fából, majd kőből építettek kolostort. Néhány évtized múlva a régi kápolna felhasználásával templomot is építettek. Nagy Mózes telepítette Esztelnekre, majd innen Kantára a minorita rendet is. Nagy Mózes nagyra becsülte a pálosok tevékenységét is, akiknek ilyefalvi plébániáját a rend feloszlásáig, 1786-ig adminisztrálták. Szentföld szerzetesei közé tartoznak a jezsuiták is, akik Bereckben tevékenykedtek.

A szentföldi katolicizmus megmaradásának fontos tényezője volt a vidéknek a katolikus Csíkkal való kapcsolata. Bár a Bodoki-hegység és a Csíki-havasok nyúlványai miatt a háromszékiek Csíkot csak nagy kerülővel tudták megközelíteni, a középkorban elpusztult Szentjános nevű településen keresztül vezető ősi „szakrális út” ezt lényegesen lerövidítette. Erről a kézdiszentkeresztí Zonda Jánosné Gáspár Mária a következőképpen mesélt: „Szent Jánosnál van egy feszület, alatta egy forrás; ott megpihentünk, aztán továbbmentünk Katrosáig, ahol szintén kis pihenőt tartottunk; innen Csíkba, Kászonújfaluba ereszkedtünk, ott vecsernyét hallgattunk s utána a szállásunkra mentünk. Pénteken éjjel Csíkszentléleken aludtunk. Szombaton tíz órára Csíksomlyóra értünk.” (közli: T. SZÉKELY, 1982)

A kézdiszentléleki egyházközség életében a mai napig kiemelkedő eseménynek számít a pünkösdhétfő és a Szent István napi búcsú. Régi hagyomány, hogy a csíksomlyói zarándoklatról hazatérő hívek

Szentléleken állnak meg pihenni és imádkozni. A legjelentősebb esemény a falu életében az augusztus 20-i perkői búcsú, mely a felsőháromszéki katolikusok legnagyobb közös ünnepe. Az évszázados hagyománnyal rendelkező eseményre minden évben több ezer hívő zarándokol a perkői Szent István kápolnához, hogy együtt énekeljenek, imádkozzanak. A búcsúok általában saját falujukban, templomukban gyülekeznek, majd onnan indulnak el gyalog. Ha egy másik menettel találkoztak, akkor egymás felé meghajtották zászlóikat. Az utat rendszerint gyalog tették meg, csomagjaikat, öregjeiket és betegeiket általában lovas szekereken szállították. A búcsú alkalmas volt a szomszédos falvakban élő rokonok, jó barátok találkozására is. Sokan már a szentmise megkezdése előtt szekéren érkeztek meg szentléleki vendéglátóikhoz. Általában ez kölcsönösségen alapult, hiszen minden család már előre tudta, hogy melyik faluból melyik familiát várhatja. Ez a rituális és társadalmi kapcsolat rendszerint nemzedékről nemzedékre, tehát apáról fiúra hagyományozódott. (POZSONY, 2009). A népi vallásosságunk ezt a természetes megnyilatkozási formáját 1945–1989 között igyekeztek letörni, megszüntetni. Ennek ellenére a leghíresebb erdélyi búcsújáráshelyek sorában, Csíksomlyó és Máriaradna mellett, a perkői István király-napi búcsú is megőrizte folyamatoságát, valamint embert-lelket-közösséget összetartó és megtartó erejét.

Csíkkal a kapcsolatot a Csíksomlyóról Esztelnekre helyezett ferences atyák is elmélyítették. Szentföld sajátos hitéletét a Gyimes völgyéből 1932-ben az esztelneki Gyertyánosra települt csángók napjainkban is erősítik. Az idők folyamán a háromszékiek a moldvai katolikusokkal is kapcsolatot létesítettek. Ezek a kapcsolatok erősítették a székelyföldi katolikusok hithűségét, s azt is igazolják, hogy ez a katolikus sziget nem enklávé, hanem a keresztény közösség tényleges része. (T. SZÉKELY, 1982)

2.3 Udvarhelyszék és a jezsuiták

Udvarhelyszék egyháztörténete bizonyos tekintetben modell értékű a székely katolicizmus és általában az erdélyi egyházak 17. századi sorsa szempontjából, ezért érdemes azt a következőkben alaposabban is áttekintenünk. Udvarhelyszék felekezeti megoszlása – ahogyan korábban is utaltunk

rá – jóval változatosabb, mint Csíké vagy a székelyföldé. Ez a tarkaság lényegében abból származtatható, hogy az 1568-ban megfogalmazott erdélyi vallási tolerancia lehetővé tette több felekezet kialakulását és (többnyire békés) egymás melletti létezését évszázadokon át. 1850-ben így öt vallás is számottevő arányban volt jelen Udvarhelyszéken: a római katolikus, a református, az unitárius és részben a görög katolikus hívek magyar nemzetiségűek voltak, az ortodoxok túlnyomórészt románok, az evangélikusok pedig németek. (A túlnyomórészt magyar anyanyelvű cigányság általában az adott települések többségi felekezetéhez tartozott és tartozik ma is.)

Udvarhelyszékekkel kapcsolatban a reformáció előtti állapotokat illetően csupán a művészettörténeti és régészeti kutatásokra hagyatkozhatunk. Dávid László 79 településen mutatott ki középkori templomokra utaló nyomokat, az újabb kutatásokkal ez a szám már 82-re emelkedett. Az, hogy ezek közül hány volt plébánia a reformációt megelőzően, további kutatások feladata kideríteni. (NYÁRADI, 2013, 58. o.)

A források hiányában is mindenképpen kijelenthető, hogy a 16. század 50-es–60-as éveire a reformáció a Székelyföldet is felforgatta. Az 1563-as tordai országgyűlés elrendelte, hogy a székelyek között ki-tört vallási egyenetlenségeket az addigi törvények szerint kezeljék, vagyis ki-ki olyan lelkeszt tartson, amilyet szeretne. Ekkor szögezték le a templomok közös használatát is: „Míg az egyik pap szónokol, a másik várakozzék és majd azután beszélhet és kiszthatja a sakramentumokat ő is. Aki ezen rendelkezés ellenére a másik felet zavarná, a sértett fél által idéztessék a felség elé, hol a törvények értelmében büntetessék meg”. (EOE II., 218.) Ez a rendelet tette egyben lehetővé Udvarhelyszéken azt a felekezeti sokszínűséget, amely mindmáig jellemző erre a vidékre. Egyben azt is eredményezte, hogy a kisebb létszámú településeken is több felekezet temploma felépülhetett, ami viszont azt jelentette a hívekre nézve, hogy az egyházi terhek megnövekedtek, miközben a papi állás színvonala jelentősen csökkent. A közös templomhasználat egyben sok konfliktushoz is vezetett. A felekezetek szerették volna magukénak tudni a templomot és a hozzá tartozó egyházi birtokot, amely nélkülözhetetlen volt a lelkész eltartásában, valamint a templom és az egyházi épületek fenntartásában. (NYÁRADI, 2013, 59. o.)

A folytonos konfliktushelyzetet az 1581-es kolozsvári országgyűlés törvénye a maior pars elve alapján próbálta rendezni. Ez kezdetben annyit jelentett, hogy a többség választhatott papot vagy tanítót, aki egyben a kisebbik felekezetet is szolgálta. Az elv alapján a település többségben levő felekezete kapta a falu templomát, ellenben a két felekezet közös teherviseléssel köteles volt új, kisebb templomot építeni a kisebbség számára. Abban az esetben, ha ez nem teljesült, a templomot a kisebbik felekezet kapta meg.

A konfliktus a katolikusok és a protestánsok között az udvarhelyi vártemplom 1567-es feldúlását követő években lépett magasabb szintre Udvarhelyszéken. A következő években a hullám feltehetőleg végigsöpört a környékbeli települések nagy részén. Ezek az évtizedek tehát látványos változást hoztak, immáron nemcsak tartalmi, hanem formai szempontból is, hiszen a templomok megtisztítása kiterjedt az oltárok, a szentképek és más liturgiai tárgyak eltávolítására, elpusztítására is. Itt kell megjegyezzük, hogy a templomok megtisztítása nem jelentette egyben az összes középkori egyházi hagyomány elvetését. Így történhetett meg, hogy Telekfalva lakói a 17. század első évtizedeiben középkori mintára keletelt szentéllyel ellátott templomot építettek, és az elhunytakat többnyire szintén keletelve a templombelsőbe temették. (NYÁRÁDI–SÓFALVI, 2009, 107–117. o.) 1670-ben Hodgyában református környezetben még kő keresztelőmedencét készítettek és használtak. (NYÁRÁDI–SÓFALVI, 2012, 174. o.)

Udvarhelyszék keleti részének falvait elkerülte a reformáció, köszönhetően a hívek ellenállásának. 1588-ban azonban egy rendelettel Udvarhelyszékből kitiltották a katolikus papokat, azok csak az előkelők udvari szolgálatában maradhattak meg. Ez a rendelet rendkívül hátrányos helyzetbe hozta a vidék katolikus lakóit. A 17. század első évtizedeiben a vegyes felekezeti településekben állandósultak a viták, sok faluban ekkor még nem tekinthető lezártnak a reformáció és annak ellenére, hogy egy ideig a reformátusok kerültek többségbe, találunk rá példát, hogy a település visszatért a katolikus hitre. (NYÁRÁDI, 2013, 60. o.)

Udvarhelyszék egyik legnépesebb falva, Zetelaka például 1610-ig, Bacsoni András református esperes Udvarhelyre való távozásáig református hiten volt,

ám azt követően a település Oroszhegyi Péter személyében katolikus papot választott. Kikötésük az volt, hogy a pap prédikáljon, ne misét mondjon és magyarul énekeljen. A kikötés ellenére a 17. század közepére a falu visszatért a katolikus liturgiára, pár évtized alatt pedig a reformátusok teljesen eltűntek és a település visszatért a régi katolikus hitre. Szintén a katolikus papválasztás mentette meg az oroszhegyi katolikus egyházközséget. Az 1583-as erőszakos református templomfoglalást követően a gyülekezet jó része elhagyta régi vallását és református egyházközség alakult. 1606-ban még református vizitáció járt Oroszhegyen. 1622–1634 között azonban az oroszhegyi anyaegyház és filiája Szentkirály, közösen egy katolikus papot kapott, ami a katolikusok teljes térnyerését és a reformátusok eltűnését eredményezte mindkét településen. Bethlenfalván, annak ellenére, hogy a falu többsége katolikus volt, egyes hatalmaskodók elűzték a papot és megtiltották, hogy ott prédikáljon, 1614-ben ezért panasszal fordultak a fejedelemhez. A helyzet időközben az udvarhelyi gyülekezet városbeli kitiltásával megoldódott, az 1630-as évekig így jelentős többségbe került az összevont két katolikus gyülekezet, ami azt eredményezte, hogy ezt követően nem találunk reformátusokat a faluban. Dobó, Béta és Vágás lakói részben reformátusok voltak, ám 1630-ban, feltehetően egy vitás felekezeti ügy lezárásaként Brandenburgi Katalin bizottságot küldött ki, amely megállapította, hogy a három település lakói többségében a katolikusok, azért az ő birtokukban hagyta a templomot. A reformációs folyamatok egy érdekes mozzanatát figyelhető meg Szenttamás és filiái, Fancsal, Ülke, Tibód és Kadicsfalva esetében. Az egyházközség lakói, akik 1617-ben többségükben reformátusok voltak, Szászvárosy Gergelyt választották pappá. A kisebbségbe került katolikusok azonban nem törődtek bele a helyzetbe, erőszakkal elűzték az új lelkészt, majd a templomot is elfoglalták. Annak ellenére, hogy a reformátusok perre vitték a dolgot, a széki bíróság csak pénzbüntetéssel sújtotta az erőszaktevőket. A további történet nem ismert, de annyi bizonyos, hogy a katolikusok többségbe kerültek és a reformátusok ezt követően teljesen eltűntek. Atyha rekatolizációja a ferences szerzetesek tevékenységének és a Bethlen Gábor uralkodása alatti folyamatos helyzetjavulásnak lehetett a kö-

vetkezménye. A falu a 17. század első felében még többségében unitárius volt és Korond leányegyházaként tagozódott be az egyházszerkezetbe. 1625-től fokozatosan kezdtek megerősödni a katolikusok a faluban, 1631-ben pedig Rákóczi Györgynél már elérték egy olyan oklevél kibocsátását, amely biztosította, hogy az unitáriusok ne zaklassák őket hitükben, 1652-re aztán saját templomot is építettek. A szomszédos Korond többségében szintén unitárius hitre tért, s az unitáriusok megkapták a középkori templomot is, viszont a lakók egy része vagy katolikus maradt vagy visszatért a katolikus vallásra. Korondot 1635-ben mint parókiát említik. Fokozatosan megerősödve 1648-ban már ők is kápolnát építettek. (NYÁRÁDI, 2013)

Molnár Antal az udvarhelyi jezsuita székely misszióról írt, a témában alapvetőnek számító tanulmányában a 17. század 50-es éveit jelöli meg kulcsfontosságú évtizedként a katolikus megújulás székelyföldi sikereit illetően. (MOLNÁR 1994) A vidék ekkorra túlnyomórészt protestáns volt, Udvarhely és tágabb környezete azonban a székely katolicizmus nyugati hadállását képezte. A város a reformáció korában ha nem is túlnyomó, de mértékadó katolikus többséggel rendelkezett. Katolikus plébánia létezett továbbá néhány Udvarhely közvetlen közelében, illetve a várostól északnyugatra fekvő községben. A többi településen reformátusok, unitáriusok, illetve a szék nyugati részén szombatosok éltek. A felekezeti sokszínűség miatt ezen a vidéken hosszú időn át állandó volt a vallási ügyekben való torzsalkodás. Udvarhelyen ez a 17. században a katolikusok és a reformátusok közötti küzdelmet jelentette, a szék nyugati részén, elsősorban Székelykeresztúron és környékén pedig a reformátusok és unitáriusok közötti harcot.

Udvarhelyen mivel az erőviszonyok viszonylagosan kiegyenlítődtek, a város mindkét felekezet számára kulcsfontosságúvá vált, így közöttük a harc tartós és intenzív volt, és váltakozó sikerrel folyt. A szentmiklóshegyi plébániatemplomot a két felekezet az 1563-as tordai országgyűlés határozata után felváltva használta. A 16. század derekától fennálló protestáns többség azonban a század végére elveszítette fölényét főként Mindszenti Benedek katolikus várkapitány és udvarhelyszéki főkirálybíró, valamint az általa Udvarhelyre behívott jezsuiták tevékenységé-

nek következtében. 1592 decemberében érkezett Moldvából Udvarhelyre P. Mediomontanus János, aki a fegyverraktárként szolgáló vártemplomot helyrehozta és a katolikus hitélet helyi központjává alakította ki. 1593-ban Vásárhelyi Gergely váltotta fel, aki iskolát nyitott mintegy száz diákkal. 1594-ben a katolikusok számára visszaszerezte a Szent Miklós plébániatemplomot és több, mint kétezer protestánt térített meg, közöttük hat lelképásztort is. Emberhiány miatt a jezsuiták Vásárhelyit 1595-ben visszahívták Udvarhelyről, és a plébániát világi papra bízták. (MOLNÁR, 1994) Az 1590-es évek jezsuita lelképásztorkodása következtében kialakult számbeli többséget innentől fogva a katolikusok mindvégig megőrizték, annak ellenére is, hogy 1610-ben országgyűlési határozat tiltotta ki a városból és a szék-ből a katolikus papokat, 1612-ben pedig Némethy Gergely várkapitány segítségével a reformátusok elfoglalták a plébániatemplomot. Az sem rendítette meg a katolikusok helyzetét, hogy Báthori Gábor 1613 februárjában megparancsolta, hogy az udvarhelyi katolikus papot űzzék el, és helyette prédikátort hívjanak. (JAKAB-SZÁDECZKY, 1901) Az elkeseredett felekezeti villongások következtében az itteni katolikusok állhatatossága a protestáns többségű országban közmondásszerűvé vált: *udvarhelienses durae cervicis papistae sunt* = az udvarhelyiek kemény nyakú papisták.

Az udvarhelyi katolikusok helyzete Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin intézkedései folytán fokozatosan javult: a fejedelem először a paptartást engedélyezte, később a romos vártemplomot adta át nekik, amelyet azonban nem fogadtak el. Végül az tűnt a megoldásnak, hogy a város katolikusai a közeli Bethlenfalvára jártak át, és az ottani pap pedig bejöhett Udvarhelyre keresztelni és temetni, viszont a városban való misézést, prédikálást, esketést és gyóntatást a fejedelem megtiltotta. Mivel a katolikusok a plébániatemplom elvesztésébe nem nyugodtak bele, Brandenburgi Katalin 1630-ban a vitát úgy zárta le, hogy a két felekezetet közös költségen való templomépítésre kötelezte. A templom felépítéséig a plébániatemplomot lezárták és a két felekezet a várban kapott egy-egy „palotát” a válásgyakorlathoz. (VESZELY, 1860, 394–401. o.) A fejedelemnő által kiküldött bizottság még abban az évben „megszámálást” tartott a városban, és mivel a

katolikusok száma volt a nagyobb, így nekik ígérték a plébániatemplomot, míg a felépítendő templom a reformátusoké lesz. A szoros küzdelmet jól jellemzi az az Orbán Balázs által feljegyzett néphagyomány, hogy a katolikusok száma csak egy vak cigánnyal „ment többre”. (ORBÁN, 1868, 50. o.)

Az új templom átadása és a plébániai javak megosztása 1633 júniusában történt meg. Az ekkor kötött egyezség jó három évtizedre szabályozta a két felekezet közötti viszonyt. A felek számára a fejedelem által kiküldött bizottság többek között előírta, hogy egymás templomára, plébániaházára és iskolájára igényt ne támasszanak, a javak felett osztozzanak meg, egymástól pénzbeli szolgáltatást ne követeljenek, egymás templomára pedig „ne hajigáljanak, se kiáltsanak”. kilátásba. (VESZELY, 1860, 405–408. o.) A katolikus és református egyházközség szétválásával, az önálló katolikus plébánia megalakulásával megteremtődtek azok a jogi és anyagi feltételek, amelyek alapján az udvarhelyi katolikus megújulás elindulhatott.

Ennek a megújulásnak az élharcosai a jezsuiták voltak, akik már a 16. század végétől kezdve feladatuknak tekintették a székelyföldi letelepedést, ám akkor még a házas papok és licenciátusok fenyegető ellenállása, valamint a ferencesek missziós munkájának jelenléte akadályozta ezt. Az viszont bizonyos volt, hogy a megtelepedésre leginkább alkalmas hely számukra Udvarhely. Egyrészt ez volt a legjelentősebb város a Székelyföldön, ahol iskolát lehetett nyitni a székely ifjúság számára, s innen kiindulva a környék falvainak pasztorációja is megoldható volt. Másrészt Udvarhelyt a ferencesek is nehezen érték el, amit a ferences páterek ritkán történő megjelenése és az állandó paphiány is jelzett. Udvarhelyszéken ugyanakkor elsősorban licenciátusok működtek, elmentben Háromszékkal, ahol a házas papok nagy száma és erőszakossága miatt a letelepedés szinte lehetetlen lett volna. (MOLNÁR, 1994, 77–78. o.)

A jezsuiták udvarhelyi misszióját Milley István alapozta meg, aki már 1648-ban felhívta előljárói figyelmét a Székelyföldre mint erős katolikus bázisra. 1649-ben elgondolásait részletesen is kifejtette, leírván, hogy a székely buzgó vallásos nép, de igen tudatlan, ezért a Székelyföld a jezsuiták számára igen kiváló missziós terep lenne, különösen Udvarhely, ugyanis itt a gyulafehérvárinál virágzóbb isko-

lát nyithatnának a székely fiatalok számára, akiknek tudásszomja Milley szerint nagyobb, mint az erdélyi ifjúságé. A páter kigondolta a letelepedés módját is: egy páter tartózkodna állandó jelleggel a városban mint világi plébános, a társa pedig egy közeli faluban élne. A plébánia mellett iskola működne grammatikai osztállyal, a jobbakat humaniőrakra Monostorra lehet küldeni. Ha a tervek nem sikerülnek, a szentléleki plébánián való megtelepedéssel is kezdhetik a székelyföldi behatolást. A tervekről tájékoztatták a jezsuita generálist is, aki helyeselte a székelyföldi terjeszkedést, ugyanakkor körültekintésre intett, nehogy később a megkezdett munkát ott kelljen hagyni. (MOLNÁR, 1994, 78. o.) A megoldás tehát az volt, hogy *a páterek jezsuita mivoltukat eltitkolva álljanak szolgálatba.*

A rend a kényes és nehéz feladatra Sámbar Máttyást szemelte ki. 1650 őszén érkezett a vikárius megbízásából Lövétére, egy Udvarhely melletti kis faluba. A lépésnek elsősorban taktikai oka volt: az eldugott kis község papjaként feltűnés nélkül vehette át az udvarhelyi plébániát. Sámbarnak a frissen alapított székely misszióban rengeteg dolga akadt, hiszen Udvarhelyszéken rajta kívül mindössze két pap volt: Olasz Pál főesperes és egy öreg, olvasni is alig tudó klerikus. A többi egyházközséget licenciátusok látták el. (Háromszékben ugyanekkor hét házas pap élt, Csíkban a ferencesek kivételével szintén ritka volt a nőtlen pap.) Ilyen körülmények között az egész Székelyföldet a vallási tudatlanság, a katolikus tanítás figyelmen kívül hagyása, a katolikus-protestáns kultuszkeveredés, az erkölcsi kihágások, tehát egy katolikus reform előtti állapot jellemezték. Az 1650-es évek fegyelmi határozatai, amelyek az egyes esperességek gyűlésein születtek, bepillantást engednek a népi vallásosság helyzetébe. A leggyakrabban előforduló bűnök: paráznaság, részegség templombúcsú napján, tánc a „sátoros” ünnepeken, vásárolás az ünnepi misék és prédikációk ideje alatt, az ünnepek és a böjtök meg nem tartása, a pap és a tanító bérének megtagadása, különféle személyek - köztük egyháziak - szidalmazása, házassági visszaélések. A bűnösök meghatározott tarifát tartoztak fizetni a megyebírónak. (VESZELY, 1860, 34–37. o.)

A képet a jezsuita beszámolók tovább árnyalják: Udvarhelyen és környékén nagy számban éltek olyan felnőttek, akik még keresztet vetni sem tudtak, éle-

tükben nem gyóntak, nagygyerekek sem voltak megkeresztelve, a hívek az ünnepek és böjtök megtartását protestáns hatásra elhagyták. Azonban nem csak a protestáns kultuszformák hatottak a katolikusokra, hanem – főleg a jezsuiták lelkipásztorkodása nyomán – fordított hatás is kimutatható. Almás unitárius faluból csoportosan, katolikus szokás szerint maguk előtt keresztet hordozva jöttek az udvarhelyi katolikus szertartásokra. A környező protestáns falvak lakói halottaikért katolikus misét kértek adományokért cserébe, a híresebb templombúcsúkon nagy áhítattal vettek részt, sőt néhány község katolikus papot kért – természetesen hiába. Adataink jól jellemzik az erősen vegyesvallású vidék bizonytalan felekezeti határait. (MOLNÁR, 1994)

Sámbár irtotta a babonákat, kibékítette a haragosokat, rendszeresítette a hívek szentségi életét, az ünnepek megülését, amelyeknél élt a barokk jezsuita lelkipásztorkodás eszközeivel, mint például a rendszeres prédikáció vagy a nagypénteki szentsír és az úrnapi körmenet. Az udvarhelyi székelyek között az új típusú lelkipásztorkodás nem maradt hatás nélkül: a protestánsok közül jónéhányan áttértek, míg a katolikusok hitélete fellendült. Az udvarhelyi alapítás egyik legfontosabb célja a székely ifjúság taníttatásának megoldása volt. 1652 végén P. Bucsfányi György érkezett segítségül a szomszédos szentléleki plébániára, aki elsősorban a vidék pasztorációjában segített. A paphiány következtében érthető módon rögtön szóba került, hogy Sámbár legyen a szék főesperese. A tisztség elvállalása mind a katolikus reform meggyökereztetése, mind a jezsuita rendhez való tartozás eltitkolása szempontjából kívánatos lett volna.

Az erdélyi jezsuita misszió biztató kezdeteit azonban az 1652–53-as évek egyházpolitikai eseményei derékba törték. Míg Bethlen Gábor toleráns valláspolitikájának és széles látókörű művelődéspolitikájának jegyében támogatta, I. Rákóczi György a Habsburg császárra és a magyarországi protestánsokra való tekintettel pedig megtúrta Erdélyben a jezsuita rendet, II. Rákóczi György 1652-ben kiutasította őket Erdélyből. Miután a törvényt az országgyűlés megerősítette (1653. január 15.), a jezsuiták közül a legismertebbeknek távozniuk kellett. Sámbár 1653. december 16-án kapott kinevezést az udvarhelyi plébániára, amellyel azonban már semmit sem tudott kezdeni, hamarosan elhagyta Erdélyt.

A székely misszió első korszaka Sámbár távozásával véget ért. Az első évek küzdelmei azonban nem voltak hiábavalóak. A megújuló hitélet és a biztatóan induló iskola nem roppantak meg helyrehozhatatlanul 1653-ban. A szentléleki plébánián már 1652 óta ott működött csendben az utánpótlás, Bucsfányi György, aki az 1653–54-es évek viharai után a megkezdett munkát ott tudta folytatni, ahol az előd, Sámbár Mátyás abbahagyta. (MOLNÁR, 1994, 84. o.)

Sámbár távozása után tehát az udvarhelyi katolikusokat szentléleki plébánosként Bucsfányi György látta el, akit aztán 1655 tavaszán az udvarhelyiek plébánosukká fogadtak. Bucsfányi első gondja volt a templom és a plébánia körüli dolgok rendbetétele. Sámbárhoz hasonlóan szívén viselte az iskola ügyét, rögtön érkezése után Kolozsvárról egy magistert hívatott, és az iskola megnyitásának hírére szép számmal érkeztek a tanulni vágyó székely fiúk Udvarhelyre. Az első évben elért eredmények megmutatták, hogy Sámbár öröksége jó kezekbe került.

Itt kell rámutatnunk arra, hogy a jezsuita misszió pasztorációs és oktató-nevelő tevékenysége a 17. század közepén voltaképpen a székelyföldi barokk megalapozója is volt. A tridentinumi lelkipásztorkodás alapelveinek megfelelően a jezsuita Bucsfányi a rendszeres szentségi életre, prédikációkra és katekézisére helyezte a hangsúlyt. Adventben és nagyböjtben a környék falvaiban és udvarházaiban gyóntatott. Az ünnepeket a helyi lehetőségekhez mérten barokk pompával ülték meg, s mindig tartottak ilyenkor magyar nyelvű szavalatokat. Nagypénteken Krisztus szenvedéséről játszottak az iskolások színdarabot, vízkeresztkor katolikus szokás szerint énekeltek és szavaltak, utána pedig a pap megáldotta a házakat (katolikusokét és protestánsokét egyaránt). Lövétére pünkösdkor, Szentlélekre pünkösöd utáni kedden és úrnapiján vezettek búcsújáró körmeneteket. Ez utóbbi különösen is fontos ünnepe volt a környéknek, a katolikusok mellett állítólag olykor hétszáz protestáns is részt vett rajta. Igen sok protestáns asszony jött el a búcsúra fogadalmát beváltani. A hitélet elmélyítését és a más felekezetűek óvatos térítését szolgálták a katolikus gyászbeszédok, a jubileumi búcsú kihirdetések, illetve a különféle gyógyulások és exorcizmusok is. Ezek hatására 16 unitárius és 42 református tért meg, köztük Bethlen Ferenc leánya,

Bethlen Borbála is. (MOLNÁR, 1994, 85. o.)

Ha a rendelkezésünkre álló források kötelező toposzaitól és retorikájától megpróbálunk elvonatkoztatni, tagadhatatlan, hogy az udvarhelyszéki, protestáns környezetben élő falusi katolikus népesség a korszak legmodernebbnek számító, tömeglélektanra építő jezsuita lelkipásztorkodásának hatása alól nem vonhatta ki magát. A mérőben máshoz szokott parasztnak és nemeseknek, katolikusoknak és protestánsoknak egyaránt, a barokk vallásosság megjelenése a Székelyföld falvaiban és városkáiban valami minőségileg újat jelentett: a társadalom döbbenete az tehát, ami a sorok között bujkál. (MOLNÁR, 1994)

Talán az sem véletlen, hogy a jezsuiták által alapított – ugyan patrónus nélkül működő, ám a szegényebb ifjaknak ingyenes ellátást biztosító konviktus fenntartó – kisgimnáziumba több protestáns nemes és szász lutheránus prédikátor adta be fiát. A helyi protestáns közvélemény ugyanis a katolikus iskolát többre tartotta a saját tanintézményeinél, mondván, hogy amott az ifjak a tudományok mellett az illendő viselkedést is megtanulják, ezért a főurak szívesen fogadják őket udvaraikba. A beszámolóknak ezeket a gondolatait sok hasonló korabeli megnyilvánulás támasztja alá. A katolikus (tehát főleg jezsuita) iskolák egységes tanrendszerükkel egész Európában azonos, tehát konvertálható műveltséganyagot és viselkedéskultúrát közvetítettek diákjaiknak, eltérően a helyi viszonyoktól erősen függő protestáns kollégiumoktól, amelyek igen különböző színvonalúak és tanrendűek lehettek. (MÉSZÁROS 1981, 244–251. o.) 1657 januárjától kezdve az udvarhelyi misszió az egész fejedelemség tragikus sorsában kénytelen volt osztozni. Rákóczi Lengyelországot pusztító seregében igen sok udvarhelyi katolikus harcolt, akiknek jórésze soha sem tért vissza. A katolikusok a hadjáratot elsősorban vallásuk elleni támadásnak élték meg, a fejedelem döntéséért pedig a felbujtó protestáns prédikátorokat tették felelőssé. A lengyel hadjárat okai ugyan nem egyszerűsíthetők le csupán a vallási tényezőre, ez azonban – tudati szinten mindenképpen – jelentős szerepet játszott. A verecség hírére a lengyel-tatár támadástól való félelem miatt Bucsányi a templom és a plébánia értékeit Segesvárra vitte át és augusztus elején feloszlatta az iskolát. Udvarhely végülis elkerülte a tatár pusztítást:

augusztus végén a fogarasi vár nehéz ostroma miatt menekült meg a lerombolástól, szeptember 20-án pedig a tatár seregek kivonultak Erdélyből, az udvarhelyiek másfél hónapos blokádja megszűnt. 1659 júliusáig ismét működött az iskola, ám akkor az újabb zavarok miatt megszűnt. Az 1661-es székelyföldi tatárbetöréskor az udvarhelyi templom, iskola és plébániaház is leégett, s ebben az évben a pestisesek szolgálata közben meghalt meg Bucsányi György is. De ahogy az első misszionárius, Sámbar munkája nem volt hiábavaló, úgy az övé sem volt az. Már 1659 augusztusában megjelent az az új páter – Gyergyai Benedek –, aki Bucsányi halála után, annak megkezdett művét folytatta. (MOLNÁR, 1994)

A jezsuiták az udvarhelyi katolikus népnek 1650-ben tett ígéretüket nem feledték: a legnehezebb körülmények között is küldték az utánpótlást a lelkipásztori gondozásra vágyó székelység és a tudásra szomjazó székely fiatalság közé. Az udvarhelyi misszió, majd rendház gimnáziumával a rend feloszlataáig, s azután is a székely művelődés egyik fellegváraként maradt, és az 1773-as feloszlataás után is a jezsuita hagyományra építve működött, s működik az iskola mind a mai napig. A jezsuiták jelenléte mély nyomot hagyott magán a városon is: a plébániatemplomon jelentős átalakítasokat végeztek, Xavéri Szent Ferencnek szentelt oldalkápolnát emeltek, a nyugati homlokzat elé kőtoronyt építettek, amelyet a 17–18. században igen kedvelt négy fiatoronnyal díszítettek. A templombelsőben is jelentős átalakítasokat végeztek, nekik köszönhetők a 18. században említett oltárok, szószék, gyóntatószék és karzat, valamint a hajó kazettás mennyezete. (ENTZ, 1943)

Ami Udvarhelyszék katolikus lakosságának számárányát és térbeli elhelyezkedését illeti, a 19. század közepéig az azt megelőző kétszáz évhez képest nem történt benne lényeges változás. Az 1850 és 1900 közötti időszakra vonatkozóan is csupán apróbb változásoknak lehetünk tanúi. Az egyik ilyen, hogy Székelyudvarhelyen 1900-ra jelentős mértékben megnőtt a magukat unitáriusnak vallók száma, ugyanakkor Korondon az unitáriusok arányának csökkenése és a római katolikusok számbeli növekedése volt tapasztalható. 50 év alatt a korábbi unitárius többségű falvak megerősödtek. Egy-két kivételtől eltekintve ugyanez mondható el a már 1850-ben is református többségű települések esetében. Ahol vi-

szont a reformátusok aránya csökkent, ott ez általában a római katolikusok előnyére történt. A Székelyudvarhelytől északra fekvő falvakban a többségi római katolikusok mellett ekkorra megjelent, ugyan kis számban, a reformátusság is (pl. Székelybetlenfalván, Kadicsfalván, Fenyéden és Szentléleken). A római katolikus felekezet abszolút többsége, sok esetben homogén jellege megmaradt a Székelyudvarhelytől északra, északkeletre és keletre elterülő településcsoporton. Ugyancsak megőrizte római katolikus többségét a szék nyugati csücskében elhelyezkedő Székelyvécke, Székelyszállás, Csöb, Bordos és Szentdemeter. (MAGYAR, 2015)

A meglévő adatok alapján az is megállapítható, hogy a geopolitikai és országhatár változások dacára 1900-tól 1941-ig is csak keveset változott Udvarhelyszék felekezeti megoszlása. Megőrizte meghatározó jellegét a szék területén a korábbiakban is legjelentősebb három vallás, a római katolikus, a református és az unitárius. Tovább csökkent az ortodox felekezetűek aránya, leginkább a szék délkeleti részében lévő falvakban, ahol tovább erősödtek a reformátusok. A görög katolikus vallás már alig jelenik meg az 1941-es felekezeti térképen. Az 1900-ban még jelentős, jól látható arányban görög katolikus lakosságú Homoródalmás és a vele szomszédos falvak szinte teljesen elvesztették görög katolikus lakosságukat. Ugyanez történt Bözödújfalun és Küsmödon is. A legtöbb görög katolikust (170-et) Székelyudvarhelyen írták össze. (MAGYAR, 2015)

Összegzés

Székelyföldön a vallási diverzitás és az egy tömbben élés különös módon kiegészítik egymást, és meghatározó tényezői a közösség fennmaradásának. A nyugati kereszténységből kiágazó különböző vallási irányzatok évszázadok óta békésen léteznek és megférnek egymás mellett, így ennek a sokszínűségnek a megtartása és ápolása kulcsfontosságú lehet a székelység fennmaradásában. Ebben kiemelt szerepet kell kapnia a római katolikus egyháznak, amely a legrégebb bevett felekezet Székelyföldön, és amely az elmúlt évszázadok alatt talán a legfontosabb formálója volt a székelység identitásának. Tanulmányunkban rámutattunk arra, hogy a székelység „másféle eredet-tudata” hogyan épült be a

kollektív tudatba, s ez miként keveredett a katolikus vallás által behozott elemekkel (pl. csíksomlyói búcsú, Napbaöltözött Asszony, szent királyok kultusza stb.). Rámutattunk arra is, hogy a katolikus vallás több helyen is fennmaradt dominanciájának a hátterében a székelység viszonylagosan zárt, egyben erősen hagyománytisztelő életmódja mellett olyan tényezők is közrejátszottak, mint a szerzetesrendek (főként a ferencesek és a jezsuiták) sikeres pasztorációs munkája vagy az a tény, hogy a székely nemesség zömében megmaradt katolikusnak. Meglátásunk szerint azonban a székelyföldi katolikus dominancia hátterében leginkább a földrajzi környezet által való meghatározottság áll. (Különösen igaz ez „Csíksországra” és a székelyföldi „Szentföldekre!”) Tanulmányunkban elején megfogalmazott állításunk, hogy nemcsak a tér van hatással a vallásra, hanem a vallás is a térre, a történeti vizsgálatok alapján igaznak bizonyult. Megállapíthattuk, hogy egyrészt a Székelyföld földrajzi adottságai hatással voltak (és vannak) az itt élők transzcendens életére, másrészt a székelyföldi katolikus lakosság szakrális térhasználata is nyomot hagyott a tájon.

Irodalom

- Ambrus Tünde (2012). *Székely falutízesek*. Csíkszereda: Pallas-Akadémiai
- Apor Péter (1978). *Metamorphosis Transilvaniae*. Bukarest.
- Balogh Judit (2017). Reformáció a Székelyföldön. *Egyháztörténeti Szemle*, 18 (3), pp. 30–41.
- Benedek Fidél (2000). *Csíksomlyó*. Kolozsvár: Szent Bonaventura (új sorozat 22.).
- Benedek Fidél (2005). *Ferences kolostorok*. Csíkszereda: Pallas-Akadémiai.
- Bereczki Silvia (2005). A II. vatikáni zsinat hatásai az erdélyi római katolikus egyház életére. *Doktori értekezés*. Kolozsvár: Babeş-Bolyai Tudományegyetem Római Katolikus Teológiai Kar.
- Biró A. Zoltán (kutatásvezető) (1998). *Világiak – Nők – Fiatalok*. Aufruch projekt. *Kézirat*. Románia.
- Bochkor Mihály (1911). *Az erdélyi katolikus autonómia*. Kolozsvár.
- Boga Alajos (1923). *Az Erdélyi Róm. Kath. Státus múltja és jelene*. Kolozsvár.
- Boros Fortunát (1927). *Az erdélyi ferencrendiek*. Kolozsvár: Szent Bonaventura.

- Botár István (2009). Csík a X–XIV. században. In Hermann Gusztáv Mihály, P. Buzogány Árpád (szerk.), *Csíki olvasókönyv*. Csíkszereda: Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont – Hargita Kiadóhivatal.
- Bözödi György (1939). *Székely bánja*. Budapest: Mefhos Könyvkiadó. <http://www.mek.oszk.hu/08000/08075/08075.pdf>
- Daczó Katalin (2019). Csíksomlyó az ő Nagyasszonyával. In *Hargita Népe*, 2019. június 7. <https://hargitanep.ro/csiksomlyo-az-o-nagyasszonyaval>
- Darvas-Kozma József (2011). A csíksomlyói pünkösdi búcsú eredettörténete. Csíkszereda.
- Egyed Ákos (2006). *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig*. Csíkszereda: Pallas–Akadémiai.
- Endes Miklós (1935). *Erdély három nemzete és négy valása autonómiájának története*. Budapest: magánkiadás.
- Endes Miklós (1994). *Csik-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík Megye) földjének és népének története 1918-ig*. Budapest: Akadémiai Könyvkiadó.
- Entz Géza (1943). A székelyudvarhelyi római katolikus plébániatemplom. In Roska Márton (szerk.), *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából*, III/ 1, pp. 99–112.
- EOE 1875–1898 *Erdélyi országgyűlési emlékek*, I–XXI. Szilágyi Sándor (szerk.) Budapest.
- Fejes Ildikó (2014). A vallásosság történelmi és szociológiai dimenziói Csíkban. *Doktori értekezés*. Csíkszereda–Piliscsaba. DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2015.001
- Hermann Gusztáv Mihály (2003). *Náció és nemzet. Székely rendi nacionalizmus és magyar nemzettudat 1848-ig*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó.
- Hermann Gusztáv Mihály (2004). *Székely történeti kistűkör 1848-ig*. Székelyudvarhely: Litera Könyvkiadó.
- Imreh István (1973). *A rendtartó székely falu*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Imreh István (1983). *A törvényhozó székely falu*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Jakab Elek és Szádeczky Lajos (1901). *Udvarhely vármegye története a legrégebb időktől 1849-ig*. Budapest: Athenaeum.
- Jakó Zsigmond (1979). Négy évszázad a művelődés szolgálatában. *Korunk*, 38 (7–8), pp. 545–555.
- Kósa László (1998). *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Budapest: Planétás.
- Lestyán Ferenc (2003). *Erdélyi Szibéria*. Gyulafehérvár: Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség.
- Magyar Milán János: Adalékok Udvarhelyszék etnikai és vallásföldrajzához. *Szakedolgozat*. Miskolc.
- Marton József és Jakabffy Tamás (1999). *Az erdélyi katolicizmus századai*. Kolozsvár: Gloria Könyvkiadó.
- Mészáros István (1981). *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Miklós József (2004). *Csíki lexikon*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó.
- Mohay Tamás (2006). *A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás. Történet, eredet, hagyomány*. Budapest: L'Harmattan.
- Molnár Antal (1994). Az udvarhelyi jezsuita Missio Siculica kezdetei az 1650-es években. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 6 (3–4), 71–89.
- Molnár Antal (2009). *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*. Budapest: L'Harmattan.
- Nyarádi Zsolt (2013). Katolikusok a 17–18. századi Székelyudvarhelyen. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 25 (3–4), pp. 53–76.
- Orbán Balázs (1868). *A Székelyföldreírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeai szempontból. I. Udvarhelyszék*. Pest.
- Pál-Antal Sándor (2000). *A Székelyföld és városai*. Marosvásárhely: Mentor Kiadó.
- Pokoly József (1904). *Az erdélyi református egyház története*, II. Budapest.
- Ravasz László: A székely lélek. *Erdélyi Helikon*, 1932 (1), pp. 25–30. Elérés: http://www.adatbank.ro/html/cim_pdf1227.pdf
- Székely László (1995). *Csíki áhítat. A csíki székelyek vallási néprajza*. Budapest: Szent István Társulat.
- Pozsony Ferenc (2009). A perkői búcsú néprajzi vonatkozásai. In Borcsa János (szerk.), *Kézdiszentléleki Breviárium* (pp. 372–373). Kézdivásárhely: Ambrózia.
- 3szek.ro 2021. Szekeres Attila: *A csíksomlyói búcsú legendája*, május 21. elérés: <https://www.3szek.ro/load/cikk/141563/a-csiksomlyoi-bucsu-legendaja>
- Szőcs János (2009). A csíki história határkövei (a kezdetektől 1848-ig). In Hermann Gusztáv Mihály, P. Buzogány Árpád (szerk.), *Csíki olvasókönyv* (pp. 52–68). Csíkszereda: Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont – Hargita Kiadóhivatal.
- Szőcs Lóránt (2012). *1848 nyomán váltak a székelyek a*

magyar nemzet részévé. Interjú Pál Antal Sándor törté-
nésszel. Elérés:<http://www.szekelyhon.ro/aktualis/csikszek/a48-nyoman-valtak-a-szekelyek-a-magyar-nemzet-reszeve>

T. Székely László (1982). A háromszéki Szentföld. *Vigilia*, 1982 (12), pp. 893–898.

Tánczos Vilmos (2010). Csíksomlyó spiritualitásának né-
hány összetevője. *Keresztény Szó*, 11 (12), pp. 1–5.

Tánczos Vilmos (1993). Közel a földhöz, „az éghez, a
csillagokhoz”. In Hajdú Farkas-Zoltán (szerk.), *Csíki kaláka*
(pp. 3–14). Csíkszereda: Pro-Print Kiadó.

Tomka Miklós (2005). *Legvallásosabb ország? Vallásos-
ság Szatmárban, Erdélyben, Romániában*. Budapest–Pilis-
csaba: PPKE BTK Szociológiai Intézet.

Tóth István György (1998). Az első székelyföldi katolikus

népszámlálás. *Történelmi Szemle*, 40 (1–2), pp. 61–85.

Vargáné Balogh Judit (2001). A székely nemesség és a
vallási hovatartozás kérdése a 17. században. *Egyháztör-
téneti Szemle*, 2001 (2), pp. 87–92.

Venczel József (1980). *Az önismeret útján*. Bukarest: Kri-
terion Könyvkiadó.

Veszely Károly (1860). *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*.
Kolozsvár.

Vöö Gabriella (1983). Bevezető. In Vöö Gabriella (szerk.),
Kilenc kéve hány kalangya? Anekdoták a székelyekről. Buka-
rest: Kriterion Könyvkiadó.

Zoványi Jenő (1922). *A reformáció Magyarországon 1565-
ig*. Budapest: Állami Könyvterjesztő Vállalat (Reprint 1986).